

İSLÂM DÜŞÜNCE EKOLLERİ TARİHİ

- 1 İslam Düşünce Ekollerinin Ortaya Çıkış Sebepleri
- 2 Haricilik, Murcie, Mu'tezile
- 3 Zeydilik, İsmailiyye, İmamiyye
- 4 Hadis Taraftarları, Eş'arilik, Maturidil
- 5 Nursayrilik, Dürzilik, Yezidilik
- 6 Vehhabilik, Kadiyanilik, Babalık-Bahailik
- 7 **Ameli-Fıkhi Düşünce Ekolleri**
Prof. Dr. Sönmez Kutlu
Doç. Dr. Osman Aydınlı
- 8 Tasavvuf Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi
- 9 Tasavvufun Teorik ve Ahlaki Boyutu
- 10 Tasavvufun Kurumsal Boyutu
- 11 İslam Dünyasında Yenileşme Arayışları
- 12 Ceditçilik
- 13 İslamcılık

Ünitede Ele Alınan Konular

- Hanefilik
  - Ebû Hanîfe ve Hanefîliğin Oluşumundaki Rolü
  - Hanefîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi
  - Hanefîliğin Yayıldığı Bölgeler
  - Hanefî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri
- Malikilik
  - İmam Mâlik ve Mâlikîliğin Oluşumundaki Rolü
  - Mâlikîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi
  - Mâlikîliğin Yayıldığı Bölgeler
  - Mâlikî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri
- Şafiilik
  - İmam Şafî ve Şâfiîliğin Oluşumundaki Rolü
  - Şafiîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi
  - Şafiîliğin Yayıldığı Bölgeler
  - Şafî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri
- Hanbelilik
  - Ahmet b. Hanbel ve Hanbelîliğin Oluşumundaki Rolü
  - Hanbelîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi
  - Hanbelîliğin Yayıldığı Bölgeler
  - Hanbelî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri
- Caferilik
  - Cafer Sadık ve Caferîliğin Oluşumundaki Rolü
  - Caferîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi
  - Caferîliğin Yayıldığı Bölgeler
  - Caferî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri

Ünite Hakkında

Amelî ve fikhî alanda tarih boyunca pek çok mezhep ortaya çıkmış, bunlardan Hanefilik, Malikilik, Şafiiilik, Hanbelilik ve Caferilik günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bunlardan ilk dördü Sünnilerin, Caferilik ise Şiiilerin mezhebi olmuştur. Hanefilik, Ebû Hanîfe'nin; Malikilik İmam Malik'in; Şafiiilik İmam Şafii'nin; Hanbelilik Ahmet b. Hanbel'in; Caferilik Cafer-i Sadık'ın adına nispet edilmektedir.

Hanefilik, bu mezhepler arasında en yaygın olanıdır. Bu mezhebin oluşmasında Ebû Hanîfe ve fikhî görüşlerinin önemli bir yeri vardır. Mezhebin teşekkülünde başka unsurlar ve şahsiyetler de etkili olmuştur. Bu ünite mezhebin teşekkülü ve sistemleşmesinde rol oynayan Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve İmam Züfer'in Hanefî düşünce sistemine katkıları ele alınacaktır. Ayrıca Hanefî mezhebinin yayıldığı bölgeler, metodolojisi, temel kaynakları ve mezhebin genel nitelikleri ve görüşleri üzerinde durulacaktır.

Malikilik mezhebinin sistemleşmesinde İmam Malik ve fikhî görüşleri önemli rol oynamıştır. Mezhebin teşekkülünde etkili olan unsurlar ve sistemleşmesinde öne çıkan âlimler hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Malikî mezhebinin yayıldığı bölgeler, temel kaynakları, genel nitelikleri ve görüşleri ele alınmaktadır.

Şafiiilik, İmam Şafii ve görüşleri etrafında şekillenmiştir. Bu mezhebin teşekkülüne ve gelişimine katkı sağlayan bazı bilginler bulunmaktadır. Bu ünite Şafii mezhebinin yayıldığı bölgeler, temel kaynakları ve referansları, usulü, mezhebin genel özellikleri ve görüşleri incelenecektir.

Hanbelilik, Ahmet b. Hanbel'in fikhî görüşleri ile oluşmuştur. Mezhebin teşekkülünde etkili olan bilginler ve eserleri bulunmaktadır. Bu sebeple Hanbelî mezhebinin yayıldığı bölgeler, temel referans kaynakları, mezhebin zihniyeti, itikâdî ve fikhî görüşleri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

İmamiyye mezhebinin fıkhî mezhebinin adı Caferilikdir. Bu mezhebin teşekkülünde etki eden dinî ve siyasî sebepler bulunmaktadır. Mezhebin teşekkülünde bazı bilginler ve eserlerinin önemli katkıları olmuştur. İmamiyye içerisinde ortaya çıkan Ahbârî ve Usûlî ekol, Caferiliğin son dönem tarihine damgasını vurmuştur. Bu ünite son olarak Caferî mezhebinin yayıldığı bölgeler, temel kaynakları, zihniyeti ve görüşleri ele alınacaktır.

Öğrenme Hedefleri

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- Amelî ve fıkâhî alanda ortaya çıkan düşünce ekollerinin farklılaşma sebeplerini ve zihniyetlerini kavramış olacaksınız.
- Hanefiliğin nispet edildiği Ebû Hanîfe ve öğretisi hakkında bilgi sahibi olacaksınız.
- Hanefiliğin şekillenmesinde etkili olan temel faktörleri kavramış olacaksınız.
- Hanefî mezhebinin oluşumunda ve gelişiminde öne çıkan belli başlı şahsiyetler ve eserleri hakkında bilgi edineceksiniz.
- Hanefiliğin tarihsel süreçte ve günümüzde yayıldığı bölgeleri öğrenmiş olacaksınız.
- Mâlikiliğin kurucusu olarak kabul gören İmam Mâlik'in metodu ve öğretisini öğrenmiş olacaksınız.
- Mâlikiliğin teşekkülüne zemin hazırlayan dinî, ilmi ve siyasî arka planı analiz edebileceksiniz.
- Mâlikiliğin önde gelen şahsiyetleri ve mezhebin yayıldığı bölgeleri tanıyacaksınız.
- Şafiiliğin nispet edildiği İmam Şafiî'nin metodu ve öğretisini kavramış olacaksınız.
- Şafiiliğin şekillendiği ortam, önde gelen Şafiî âlimler ile mezhebin yayıldığı bölgeleri tanıyacaksınız.
- Hanbeliliğin kurucusu Ahmet b. Hanbel'in metodu ve öğretisini kavramış olacaksınız.
- Hanbeliliğin doğuşuna etki eden nedenleri, mezhebin önde gelen şahsiyetleri ve temel kaynaklarını tanıyacaksınız.
- Caferiliğin nispet edildiği İmam Cafer Sadık'ın metot ve öğretisi hakkında bilgi sahibi olacaksınız.
- Caferiliğin doğuşuna etki eden nedenleri, mezhebin önde gelen şahsiyetleri ve temel kaynaklarını tanıyacaksınız.

Üniteyi Çalışırken

Bu üniteyi çalışırken;

- Öncelikle ders kitabını anlayarak okumaya çalışınız.
- Ünite başında verilen amaçlara ulaşip ulaşmadığınızı sürekli düşününüz. Ulaşamadığınızı düşündüğünüz hedeflerle ilgili konuları tekrar okuyunuz.
- Ünite içinde verilen araştırma, inceleme etkinliklerini mutlaka gerçekleştiriniz.
- Öğrenmek için kitapla yetinmeyiniz. Bu ünite ile ilgili web sitesinde yer alan geniş özeti mutlaka inceleyip, oradaki alıştırmaya-uygulama etkinliklerine katılınız.
- Web sitesini incelerken ünite ile ilgili video dersi mutlaka izleyiniz.
- Web sitesinde kısa bir değerlendirme sınavı bulunmaktadır. Bu sınava katılıp, başarısız olduğunuz sorunun ilgili olduğu konuları ders kitabından tekrar ediniz.
- Dersin web sitesinde, her ünite ile ilgili zengin birer kaynak listesi sunulmaktadır. Bu listeden ulaşabildiğiniz kaynakları inceleyiniz.
- Bu mezheplerin coğrafi dağılımını harita üzerinden inceleyiniz.

Amelî-Fikhi Düşünce Ekolleri

Hız. Peygamber'in ölümünden sonra toplumsal hayatta, siyasî ilişkilerde ve dinî ihtiyaçlarda önemli değişiklikler meydana geldi. Sosyal değişimin ortaya çıkardığı dinî sorunları çözebilmek için fakihler farklı yöntemler izlediler ve birbirinden farklı sonuçlara ulaştılar. Konular üzerinde derinleşen ve çözüm üretmeye çalışan fakihler, mezhep kurmak iddiasıyla ortaya çıkmadı. Ancak görüşleri toplumun ihtiyaçlarına cevap verdiği ölçüde toplum tarafından benimsendi. Böylece ilk dönemlerde İslam'ı anlama ve yaşamaya yönelik birbirinden farklı fikhî sistemler geliştirildi. Fakihlerin adına nispetle onlarca fıkıh mezhebi oluştu. Her fakih kendi görüşlerini serbestce ortaya koydu. Daha sonra bu görüşler taraftar buldu ve kurumsallaşarak mezhepleşti. Bunlardan bir kısmı, toplumsal tabanıyla günümüze kadar geldi. Bazıları ise, mezhep imamı olarak kabul edilen kimselerin ölümünden hemen sonra veya birkaç asır sonra yok olup gitti. Sünnî kesimde, günümüze kadar yaşamayı başaran fikhî oluşumlar, Hadis Taraftarları ve Re'y Taraftarları olarak tanımlandı. Re'y Taraftarları, *Hanefiler*; Hadis Taraftarları ise, Malikiler, Şafiiler ve Hanbeliler tarafından temsil edildi. Her üç mezhebin kurucusu da Hadis Taraftarlarının öncülerinden sayıldı. Birinciler, meselelerin çözümünde akla ve aklı çözümlere daha fazla önem verdiler. İkinciler ise zorunlu kalmadıkça re'y kullanmaktan kaçındılar. Re'yi, hadis veya metin merkezli kullanmayı tercih ettiler. Benzeri bir durum Şii'ler arasında da yaşandı. Şî'î Caferiler arasında da akla dayalı çözümler üreten Usûlîler ve imamlardan gelen rivayetlere dayalı çözümler üreten Ahbârîler ortaya çıktı.

Hanefilik

Hanefilik, Kûfe'deki re'y ekolünün öncülerinden İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ve Ehl-i Sünnet içerisinde ilk sistemleşen fikhî mezheptir.

Hanefiyye ya da *Hanefilik* olarak şöhret bulan mezhep, ismini, ekolün metodolojisinin ve temel görüşlerinin teşekkülünde önemli bir paya sahip olan Ebû Hanîfe'den almaktadır. Ebû Hanîfe ve öğrencileri, itikadî ve fikhî konulardaki meselelerin çözümünde re'yin kullanımına verdikleri ağırlık nedeniyle muhalifleri tarafından Re'y Taraftarları, iman konusundaki görüşleri sebebiyle de Kûfe Mürciesi veya Fukaha Mürciesi olarak da isimlendirilmişlerdir.

Ebû Hanîfe ve Hanefiliğin Oluşumundaki Rolü

Mezhebin esaslarını belirleyen Ebû Hanîfe Numan b. Sabit (150/767)'tir. Sahabe ve tabiin neslinden birçok âlimin faaliyet gösterdiği ilim merkezlerinden biri olan Kûfe şehrinde yetişmiştir. O, hocası Hammad b. Ebî Süleyman (120/737) kanalıyla İbrahim en-Nehâî

(92/710), Şa'bî (105/724), Alkame b. Kays, Kadı Şureyh ve Esved'in ilim mirasına ve onlar aracılığıyla da Abdullah b. Mes'ûd, Hz. Ali ve Hz. Ömer gibi sahâbelerin din ve ilim anlayışına vâkîf olmuştur. Bu bilimsel ortam, onun akaid, cedel, fıkıh ve hadis alanında derinleşmesinin ve ilmi bir otorite olmasının yolu açılmıştır. Ebû Hanîfe, hocası Hammâd'ın ölümünün ardından onun ilmi mirasını ve ders halkasını devralmıştır. Öğrencilerine verdiği düzenli fıkıh dersleri ve halk tarafından cevabı istenilen sorulara verdiği cevaplar/ fetvâlar (istiftâ) onun yoğunlaştığı iki temel aktiviteydi. Ebû Hanîfe ders oturumlarında meseleleri tek tek ele alır, öğrencilerinin görüşlerini öğrenir ve konunun niteliğine göre tartışmalar uzun bir zamana yayılabilirdi. Gündemde yer bulan sorun hakkında yeterince araştırma ve inceleme yapanların düşünce ve icthatları ortaya çıktığında ise tartışma ve müzâkere süreci tamamlanmış olurdu. Ebû Hanîfe, bu aşamada meseleyi yeniden tanımlar, sonra da kendi delillerini ve buna bağlı olarak içtihatını açıklardı. Bu süreçte gerekli olursa düzeltmeler yapılır, oturumdan çıkan karar cümlelere dökülür ve yazıya geçilirdi. Araştırmaya dayalı bilim anlayışının ve özgür düşüncenin sembolleştiği tartışma meclislerinde oluşan bu sonuç cümleleri, daha sonra fikhî kurallara dönüşmüş ve mezhebin ilmi geleneğinin yerleşmesine katkıda bulunmuştur (Hatîb Bağdadî, Trz., V, 408 vd.).

Ebû Hanîfe, fikhî konularda olduğu kadar, itikâdî konularda da yetkili mercî olmuştur. Ona isnat edilen ve itikadî konuları ele alan günümüze ulaşan eserleri sahihlik derecesine göre *Risâle ilâ Osman el-Bettî*, *Kitâbü'l-âlim ve'l-müteallim*, *el-Fıkhü'l-ebsat*, *el-Fıkhü'l-ekber* ve *el-Vasiyye'* dir. Ebû Hanîfe'nin ilmî faaliyetlerine merkez olarak seçtiği Kûfe şehri, İslam ve İslam dışı birçok dinin, itikâdî fırkanın ve düşünce sisteminin bulunduğu merkez konumundaydı. Bu durum, değişik inançlarla ilgili hararetli tartışmaları ve kentleşmenin beraberinde getirdiği sorunları gündeme taşıyordu. Ebû Hanîfe ve öğrencileri rey ve akli öne çıkararak metotlarıyla toplumda ortaya çıkan problemlere çözüm üretmişlerdir. Bu girişimlerin sonucunda mezhep oluşmaya başlamıştır. Ebû Hanîfe, hem Emevî ve Abbâsî iktidarına tanık olan birisi olarak, hem de Ehl-i Beyt'e olan yakınlığı sebebiyle derslerinde siyasî terminolojiyle ilgili fikrini de açıklamıştır. Halk nezdindeki saygınlığı nedeniyle iktidar sahiplerinin ilgisini çekmiş ve kendisine Emeviler döneminde vali İbn Hübeyre tarafından, Abbasiler döneminde ise halife Ebû Cafer Mansur tarafından kadılık görevi önerilmiştir. Ebû Hanîfe, her iki teklifi de kabul etmemiştir. İlmî otoritesi, halk nezdindeki saygınlığı ve devlet adamlarının gözündeki konumuna rağmen Ebû Hanîfe'nin mezhep kurma niyetiyle ortaya çıkmadığı ve ekolün onun ölümünün ardından doğal bir süreci takipten sonra teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

Hanefiliğin Teşekkülü ve Gelişmesi

Hanefî mezhebinin teşekkülü ve yayılmasında, mezhep imamının öğrencilerinin etkinliği, mezhep fıkhnın tedvini ve mezhep ulemasının kadılık görevlerindeki uygulama performansı etkili olmuştur. Ebû Hanîfe'nin seçkin öğrencileri Ebû Yûsuf (182/798), Züfer b. Hüzeyl (158/774) ve İmam Muhammed (189/804), Hanefî mezhebinin sistemleşmesinde ve yayılmasında etkin olan en önemli isimlerdir. Özellikle Harun Reşid (193/809) döneminde başkadılık görevine getirilen ve uzun bir süre bu görevi yürüten Ebû Yusuf, Hanefiliğin resmî mezhep olmasında ve pratik bir şekil almasında etkili olmuştur. O, vergi ve devlet hukukuna dair *Kitabü'l-harâc* adlı eseri ile ekolün devlet nezdinde güç kazanmasında, atadığı hanefî kadılar aracılığı ile bu mezhebin geniş kitlelere yayılmasında ve etki alanının genişlemesinde oldukça etkin bir rol üstlenmiştir (İbn Nedim, 1998, 256 vd.). Ebû Yusuf'la birlikte mezhebin ilk müçtehit nesli Harezm, Batı Türkistan, Horasan ve Maveraünnehir'e giderek yeni Müslüman olmuş kitlelere Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tanıtmışlar ve benimsenmesini sağlayacak ortamı oluşturmuşlardır. Ebû Hanîfe'nin birçok öğrencisinin kadılık, başkadılık, müftülük gibi resmî görevleri vasıtasıyla onun itikâdî ve fikhî görüşleri, Kûfe ve Bağdad'dan sonra Horasan'da Belh, Rey, Merv, Nisabur, Cüzcan, Cürcan, Serahs ve Herat'ta; Mâverâünnehir'de ise, Tirmiz, Buhara, Nesef ve Semerkand şehirlerinde yayılmaya başlamıştır (Kutlu, 2001, 217-296).

Ebû Hanîfe'nin ilim halkalarında oluşan ibâdât, muâmelât ve ukubâta ilişkin hükümler, fetvalar ve içtihatlar gözden geçirilerek konularına göre tasnif ve tedvîn edilmiştir. Bu faaliyette Ebû Hanîfe'nin birçok öğrencisinin görev aldığı rivayet edilmektedir. Bu tedvin hareketinin en önemli ürünü, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805) tarafından kâleme alınan *Zâhiru'r-Rivâye* adlı kaynak yapıttır. Bu eserde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in görüşleri toplanmıştır. Hanefî mezhebinin temellerini oluşturduğu için "Mesâil-i usûl" olarak da isimlendirilen *Zâhiru'r-Rivâye* kitapları altı tane olup, ekolün görüş ve anlayışını sonraki bilginlere ve kuşaklara ulaştırmıştır. Bu eserler ve onlarda yer alan fikhî kurallar, İslâm hukukunun vazgeçilmez başvuru kaynakları olmuştur. Bundan dolayı onların günümüze kadar pek çok şerhi yapılmıştır.

Hanefî mezhebinin metotolojisinin ve fikhî boyutunun oluşmasında ilk dönemlerin, yani mütekaddimîn olarak adlandırılan Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin belirgin bir etkisi olduğu açıktır. Mezhep içi ekolleşmeler ise meşayih ya da müteahhirîn döneminde teşekkül etmeye başlamıştır. Bu dönemde, önceki döneme nazaran daha fazla eser telif edildiği dikkat çekmektedir. Özellikle yargılama hukuku, vakıf, hiyel, şurut ve sicillat gibi alt dallarda ve uygulamaya yönelik konularda eserler telif edilmiştir. Bu dönemde etkin olan Hanefî uleması arasın-

da Bağdat fakihî Hassaf (261/875), Mısır kadısı Bekkar b. Kuteybe (270/884), Şam, Bağdat ve Kûfe'de kadılık yapan Ebû Hazim el-Kadî (292/905) önemli görünmektedir. Hanefî fıkhnı özetleyen bazı eserler de meşayih döneminin ikinci yarısında telif edilmişlerdir. Bunlar arasında Tahavî'nin (321/933) *el-Muhtasar'ı*, Hâkim eş-Şehit el-Mervezî'nin (334/945) *el-Kafî* adlı eseri ve Kerhî'nin (340/952) *el-Muhtasar'ı* sayılabilir. Mezhep fıkhnı, metodolojisini ve fıkhnı derlemeye ve temellendirmeye yönelik bu eserler, Hanefîliğin gelişmesine önemli ölçüde katkı yapmışlardır (Bardakoğlu, 1997, 16, 9-10).

5./11. ve 6./12. asırlar ise mezhebin yayılmasının büyük ölçüde tamamlandığı, cami, külliye ve medrese gibi kurumlarda mezhebin görüşlerine yönelik eğitim ve öğretim yapıldığı, mezhepler arası ilmi tartışmaların düzenlendiği, telif çalışmalarının sürdüğü, mezhep geleneğinin oluştuğu ve mezhep kültürünün genişlediği bir dönem olmuştur. Kudurî (428/1037), Halvanî, Fahrülislam el-Pezdevî, bu dönemin dikkat çeken Hanefî ulemasıdır. Bu dönemden itibaren Hanefî mezhebinin görüşlerini açıklayan ve gelişimini sağlayan birçok eser telif edilmiştir. es-Serahsî'nin *el-Mebsût'u*, el-Kâsânî'nin (587/1191) *Bedâiyu's-Sanayi' fi Tertibi's-Şerâyî* adlı eseri, el-Merginânî'nin (593/1197) *el-Hidaye* adlı eseri bunlardan sadece birkaçıdır. Sonraki dönemlerde bu eserlere yazılmış şerhler dikkat çekmektedir. Osmanlılar döneminde ise, Molla Hürsev'in (885/1480) *ed-Dürer'i*, el-Halebî'nin (956/1549) *el-Mülteka'l-Ebhur'u*, Timurtâşî'nin (1004/1595) *Tenvîru'l-Ebsâr'ı* yazılmıştır. Tanzimat döneminde Ahmet Cevdet Paşa başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmış olan *Mecelle* adlı eser de medenî hukuk alanında zikretmeye değer önemli bir çalışmadır (Bardakoğlu, 1997, 16, 10-12).

Hanefîliğin Yayıldığı Bölgeler

Hanefî mezhebi Kûfe'de doğmuş ve başkent Bağdat'ta gelişmiştir. Abbâsîler döneminde –kadınların çoğunun Hanefî olması sebebiyle– ülkenin en etkin fıkıh mezhebi hâline gelmiştir. Mezhebin görüşlerinin doğuya doğru giderek özellikle Horasan ve Mâverâunnehir'de gelişme gösterdiği dikkat çekmektedir. Hanefî mezhebine mensup birçok âlim bu bölgelerde yetişmiş ve ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durum mezhebin yayılma alanının genişlemesinde etkili olmuştur. Abbasîler döneminden başlayarak Horasan ve Maveraunnehir'de önemli Hanefî kültür havzaları oluşmuştur. Hanefîler arasında bunların görüşlerine *Belh Meşayihu*, *Buhara Meşayihu*, *Semerkand Meşayihu* ve *Fergana Meşayihu* olarak dikkat çekilmiştir. Karahanlılar ve Selçuklular döneminde Orta Asya'da sosyal ve dinî hayat bu iki devletin resmî mezhebi olan Hanefî fıkhnına göre işlemektedir. 11. ve 14. asırlarda yüzlerce Hanefî âlim yetişti ve her birisi önemli eserler kâleme aldı. Hanefîlik Maturidilikle yeni bir boyut

kazandı. Maturidilik'le Hanefilik etle kemik gibi birbirinin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bunun sonucunda bu iki mezhep, neredeyse Türk boylarının, birisi fıkhıta diğeri itikatta milli mezhebi haline geldi. Harzemşahlar döneminde de, Hanefilik devletin resmî mezhebi olma niteliğini kazanmıştır. Hanefilik, ilk dönemlerde sadece Sünnîler tarafından değil Mutezile tarafından da benimsedi. Hatta Bağdat Mutezilesi, Hanefi fıkhına önemli katkılarda bulundu. Diğer taraftan Taberistan Zeydîliği, fıkhıta belli bir dönem Hanefîliği benimsendi. Afrika'da fazla yayılamayan Hanefilik, Sicilya'da etkili bir mezhep görünümündeydi. Osmanlı devletinin kurulmasıyla birlikte mezhep, yeniden güçlü ve etkili konumuna yükselmiştir. Devletin yargı ve fetvaya yönelik işlerinde bu mezhebin metot ve görüşleri esas alınmıştır. İmparatorluğun merkezi olan İstanbul'dan Hanefî hâkimlerin diğer şehirlere tayin edilmesi, mezhebin resmîlik kazanmasına ve özellikle Türkler arasında gelişmesine neden olmuştur. Öyle ki Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerde yaşayan Dürziler, Yezidiler ve Nusayriler, muamelatla ilgili bazı konularda Hanefi mezhebinin görüşlerine uymayı tercih etti. Hanefilik, günümüzde Türkiye, Afganistan, Pakistan, Irak, Türkî Cumhuriyetler ve Türkistan gibi Orta Asya ülkelerinde, Arnavutluk ve Bosna-Hersek gibi Balkan ülkelerinde oldukça yaygındır. Bunun yanı sıra Bulgaristan ve Romanya Müslümanları, Çin, Mançurya ve Japonya Müslümanları, Hicaz, Suriye ve Yemen'deki bazı Müslümanlar da Hanefî mezhebine mensuptur (Ebû Zehra, 1966, 473 vd.).

Hanefî Mezhebinin Usûl ve Görüşleri

Hanefî mezhebinin meseleleri çözümlemede ve içtihatda izlediği metot, meselelerin hükümlerinin Kitap, Sünnet, sahabe kavli, icmâ, kıyas, istihsan ve örf delillerinden birisine bağlanması şeklinde özetlenebilir. Ebû Hanîfe fıkhı, "kişinin leh ve aleyhte olanı, yani iyi ve kötüyü bilmesi" diye tanımlamıştır. Bu çerçevede fikhî bir mesele önce Kur'ân âyetleri ile karşılaştırılır. Ayetin metnine, işaret ettiği anlama veya delâletine bağlı olarak çözüm bulunurdu. Kur'ân'da bir çözüm bulunmazsa, sünnete başvurulurdu. Ancak Hanefîlerin sünnetin Hz. Peygamber'e dayanmasını tespit etmede kendilerine özgü metotları vardır.

Mezhebin esas aldığı kriterlere göre mütevâtir ve meşhur hadisler dışında kalan haber-i vâhid ve mürsel hadisler özel bir incelemeye alınır. Ebû Hanîfe tek râvînin rivâyet ettiği hadis anlamına gelen haber-i vâhidi, râvînin güvenilir, fakih ve adaletli olması, rivâyet ettiği şeye aykırı bir amelde bulunmaması koşuluyla kabul eder. Ebû Hanîfe'nin az hadis bildiği, gereken önemi vermediği ve hadislere muhalif olduğu yönünde değerlendirmeler vardır. Buna karşılık Hanefîler, Kitap, sünnet ve sahâbilerin hükümleri gibi nassların kaynaklarını

araştırmada son derece titiz davrandığı söylenmiştir. Sözelimi Ebû Hanîfe'nin içtihat konusunda kendisine yardımcı olan hadis hâfızlarının bulunduğu nakledilmektedir. Onun bazı hadisleri kabul etmemesine gerekçe olarak da, hadisin sıhhati için ileri sürdüğü koşullara bu hadislerin uymaması gösterilir.

Hanefilerin içtihatlarında kıyas ve istihsana ayrı bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Kıyas literatürde, hakkında Kur'ân ve sünnette hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak illet sebebiyle hakkında nass bulunan meselenin hükmüne bağlamak anlamına gelmektedir. Bu metot Ebû Hanîfe'den önce de bazı müçtehid imamlar tarafından kullanılmıştı. Ancak Ebû Hanîfe, kıyası kural haline getirerek yaygınlaştırmış ve meydana gelmemiş olaylara da uygulamıştır (Ebû Zehra, 1966, 324). Ebû Hanîfe, meseleleri olmuş gibi farzederek takdîrî fıkıh hükümleri ortaya koymuş, örfü ve istihsanı sık sık kullanmış, ticarî sözleşmelerdeki içtihatlarında ilk defa ortaya hükümler çıkarmıştır. Onun en önemli özelliklerinden birisi, bireysel hak ve hürriyetleri savunmasıdır. Bir insanın şahsi tasarruflarına hiç kimsenin müdahale edemeyeceğini savunarak fıkıhta büyük bir reform yapmıştır. Ebû Hanîfe yöneticilerin zorbalığına karşı kişisel özgürlükleri savunurken, aynı zamanda dinin sivil gelişim tarzını da ilk defa böyle sistemli bir fıkıhla ortaya koymuştur.

Kıyasın uygun düşmediği yerde ise Ebû Hanîfe istihsan yapmıştır. İstihsan, müçtehidin daha kuvvetli gördüğü bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerin hükmünden başka bir hükme başvurması anlamına gelmekteydi. Bu metot farklı mezhepler tarafından da farklı anlamlar katılarak kullanılmıştır. Hanefiler, muhalifleri tarafından istihsanı yanlış anlamakla itham edilmişlerdir. Kıyasla ilintili bir metot olduğu için her kıyas kullananın istihsan yapması kaçınılmazdır. Çünkü bazı durumlarda şer'î bir delille çatışan kıyas yerine istihsan metodu uygulanır. Hanefilerin uyguladığı anlamda istihsan ya nassa, ya kıyasa, ya icmâa ya da zarurete dayalı bir yöntemdir. Bu delillerin yanı sıra sahabe kavli ve örf ve âdet de mezhebin kullanmış olduğu delillerdendir.

İtikadî konularda Mürcie'nin görüşlerinden etkilenen Hanefî ekolü, daha sonra itikatta Maturidiliği benimsemiştir. Hanefî-Maturidilik, ortaya koyduğu görüşleriyle ve çözüm önerileriyle akılcı-hadarî bir zihniyeti temsil etmektedirler. Hanefilik, akli delillere, örfe, kamu yararına, irade özgürlüğüne, kişisel hak ve hürriyetlere ve hoşgörüyeye dayalı din anlayışı ile Müslüman dünyasında en çok tercih edilen bir mezhep olmuştur. Bunun yanı sıra tarihsel süreçte birçok Müslüman devletin resmî mezhebi olması, ilmî arka planının ve kadrosunun çok güçlü olması mezhebi günümüze taşıyan en önemli faktörlerdir.

Malikilik

Malikilik, Hicaz Ehli ve Hadis Taraftarlarının öncülerinden Malik b. Enes'e nispet edilen ve fıkıh anlayışında Medinelilerin sünnet düşün-cesinin ve uygulamalarının etkin olduğu fikhî bir ekoldür. Malikiyye ya da Malikî mezhebi olarak isimlendirilen ekol, ismini, kurucusu İmam Malik'ten almaktadır.

İmam Mâlik ve Malikiliğin Oluşumundaki Rolü

Medine'de doğan İmam Malik (179/795), bu kentin seçkin âlimlerinden Rabi'atu'r-Rey, Abdurrahman ibn Hürmüz (117/735), Şihab ez-Zuhrî (124/741), Ebû Zinad (130/747), Yahya b. Sa'id el-Ensârî (143/760) ve Hz. Ömer'in azadlısı Nâfî b. Ebî Nuaym'dan hadis ve fıkıh dersleri almış ve belli bir düzeye eriştikten sonra da Mescid-i Nebî'de ders okutmaya başlamıştır (İbn Hallikân, 1978, IV, 135). İmam Malik'in ders halkalarında hadis ve gerçekleşmiş olaylar merkezi bir konuma sahip olmuştur. Bu ders halkaları, her şehir ve bölgeden gelen insanların katılımıyla renklenmiştir. İmam Malik'in Medine'de ilmî faaliyetlerini sürdürmesi ve hayatı boyunca oradan ayrılmamış olması, düşünce yapısının ve fikhının, şehrin dinî, ilmî ve kültürel ortamından alabildiğince etkilenmesine sebep olmuştur.

Hadisin beşiği ve Sünnet uygulamalarının merkezi olan Medine, Sa'id b. Müseyyeb (93/711), Urve b. Zübeyr (99/717), Kasım b. Muhammed, Harise b. Zübeyr, Ebû Bekir b. Ubeyd, Süleyman b. Yesar ve Ubeydullah b. Abdullah'tan oluşan "yedi fukaha"sıyla şöhret bulmuştu. İmam Malik, hocaları aracılığıyla bu âlimlerin fikhî metotlarını öğrenmiş ve ilmî geleneklerinden yararlanmıştı. O, aynı zamanda yaşadığı dönemin dinî ihtiyaçlarına cevap vermek üzere belli başlı şehirlerde oluşan fikhî ekollerden de haberdar olmuştur. Bu bağlamda İbn Mes'ud'un rivayetlerine dayanan ve rey taraftarı olan Kûfe ekolünün önderlerinden Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî ile görüşüp bilgi alışverişinde bulunmuştur. Ayrıca sahabe kavilleri ve Tabiin fetvalarına dayanan anlayışın hâkim olduğu ve Evzâî (157/773)'nin de liderliğini yaptığı Şam ekolünün düşüncelerini de mütalaa etmiştir. Böylece İmam Malik, kendine özgü fikhî bir mezhebin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Mâlikîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi

İmam Malik'ten ders alan ve metotunu takip eden öğrencilerinin değişik şehir ve bölgelere dağılmasıyla birlikte görüşleri geniş kitlelere ulaşmış ve mezhebin teşekkül süreci başlamıştır. İmam Malik'in öğrencileri başta Mısır ve Endülüs olmak üzere birçok şehirde ilmî faaliyetlerini sürdürmüşler ve mezhebin görüşlerini yaymışlardır. Onun Mısır'da etkili olan öğrencileri; Abdurrahman b. el-Kâsım (191/807), Abdullah b. Vehb b. Müslim (197/812), Eşheb b. Abdilaziz el-Kaysî

(204/819), Ebû Muhammed Abdullah b. Abdilhakem (214/829), Asbağ b. Ferec (225/840), Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem (268/881), Muhammed b. İbrahim el-İskenderî b. Ziyad (269/882)'dir. Endülüs'te faaliyet gösteren belli başlı öğrencileri ise Ebû Hasan Ali b. Ziyad et-Tunûsî (183/799), Ebû Abdillah Ziyad b. Abdurrahman el-Kurtubî (193/809), İsa b. Dinar el-Kurtubî el-Endelûsî (212/827), Esed b. el-Fürât b. Sinan et-Tunûsî (213/828), Sahnûn b. Abdisselâm b. Saîd (240/854), Yahya b. Yahya b. Kesir el-Leysî (234/848), Abdülmelik b. Habib b. Süleyman es-Selemî (238/852)'dir (İbn Hallikân, 1978, IV, 135; Keskiöğlü, Trz., 115-119).

Malikî mezhebinin temel kaynaklarının başında İmam Malik'in derslerine devam eden birçok öğrencisinin aldıkları notların kitaplaşmasıyla ortaya çıkan *el-Müdevvene*, *Utbiye*, *el-Vadiha* ve *el-Mevvaziyye* adlı eserler gelmektedir. Bunlardan fikhî konulara göre düzenlenmiş olan *el-Müdevvene* en muteber kaynak olarak kabul edilmekte olup Kuzey Afrika'da yaygındır. Bu eserde İmam Malik'ten rivayet olunan fetva ve kaviller, takipçilerinin onun usûlüne göre yaptıkları içtihatlar, fıkha dair hadisler ve birçok Malikî âlimin görüşleri yer almaktadır. İmam Malik'in fikhî metotolojisinin temel prensiplerini ortaya koyan *Muvatta* adlı eseri ise Medine tatbikatı, ashâb ve tâbiun fetvâları ve bizzat İmam Malik'in içtihatlarından oluşmaktadır; ama fikhî meseleler fazla değildir. Mezhebin sonraki dönem Malikî geleneği tarafından kabul gören iki önemli kaynağı Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kayravanî'nin (386/996) *en-Nevadir ve'z-ziyâdât ale'n-nevâdir* ve Halil b. İshak (766/1374)'in *el-Muhtasar* isimli eserleridir. Sonraki dönemlerde Malikî mezhebine mensup bilginler, fıkıhla birlikte felsefî alanda da önemli aşamalar kaydetmişlerdir. Bunlardan İbn Rüşd el-Hafid (595/1199), felsefeyle ilgili eserler telif etmiş ve mukayeseli fıkıhla ilgili *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* isimli eseri yazmıştır.

Mâlikiliğin Yayıldığı Bölgeler

Malikî mezhebi, İmam Malik'in meseleleri tartışmaya açmaması, içtihatı özendirmemesi ve değişik yorumlara açık olmaması nedeniyle diğer mezheplere göre yavaş bir gelişme göstermiştir. Sözelimi Kuzey Afrika ve Endülüslü olan öğrencileri, ondan öğrendiklerini tartışmadan ülkelerindeki diğer insanlara öğretmiş ve fetva vermişlerdir. Ancak Malikî fıkının metotolojisi ve dayandıkları delillerin çeşitliliği, İmam Malik'ten sonra mezhebin furuununun hızlı bir şekilde gelişmesine neden olmuştur. Başlangıçta Hicaz'da ortaya çıkan mezhep, İmam Malik'in Abdullah b. Vehb başta olmak üzere Mısırlı öğrencileri ve onların yetiştirdiği nesil aracılığıyla Mısır'da önemli ölçüde yayılmıştır. Bir dönem Mısır'da Şafiî mezhebinin etki alanı genişlemesine rağmen Malikilik ülkede var olmayı sürdürmüştür. Ancak daha sonra Fatımîlerin Mısır'a hâkim olmalarıyla birlikte Ma-

likilik de, diğer Ehl-i Sünnet mezhepleri gibi etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu dönemde Selahaddin Eyyubî'nin ortaya çıkararak Fatımî devletini yıkmasıyla birlikte Malikilik ve mezhebin fıkhnın okutulduğu medreseler tekrar aktif günlerine geri dönmüştür. Bu dönem Malikilik mezhebinin önceki dönemine ait fıkıh çalışmaları hakkında değerlendirme ve tercihlerden oluşan muhtasar eserlerin yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Memlûkluların egemenliği döneminde ise, Mısır baş kadısının Şafîîlerden, ikinci kadının da Malikîlerden atanması teamül olmuştur. Mısır'da 1920'lerde şahıslar hukukunun Malikî mezhebi esas alınarak yeniden düzenlenmesi, mezhebin bu ülkedeki etkisinin sürdüğünün önemli bir göstergesidir. II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da toplanan Kanun-ı Medeni Komisyonu'nda, çağın gereksinimlerine uygun olduğu gerekçesiyle bazı sorunların çözümlenmesinde Malikî mezhebinin görüşleri tercih edilmiştir.

Malikî mezhebinin etkili olduğu diğer bir bölge de Endülüs'tür. İmam Malik'in seçkin öğrencisi Ziyad b. Abdurrahman, Yahya b. Yahya (234/848), Abdülmelik b. Habib (239/853) ve diğer öğrencileri tarafından bölgeye taşınan Malikî fıkıhı, bazı yöneticilerin uygulamaları sayesinde bölgede Evzâî mezhebinin ve Zahirîliğin yerini almaya başlamıştır. Bu bölgelerin yanı sıra Malikî mezhebi, Yemen, Katar, Bahreyn, Kuveyt, Sicilya, Fas, Tunus, Cezayir, Sudan gibi ülkelerde ve Suudî Arabistan'ın Ahsa bölgesinde yayılmıştır. Kuzey Afrika'da etkili olan Senusîler de Malikî mezhebine mensuptur.

Malikî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri

Malikî mezhebinin takip ettiği metodoloji ve meseleleri çözümlemede dayandığı deliller şunlardır: Kitap, Sünnet, Sahabe kavilleri, icma, Medinelilerin Amelî, kıyas, istihsan, istishab, Mesâlih-i Mürsele, Sedd-i zerâyi.

Malikîler, diğer mezheplerde olduğu gibi öncelikle Kitap'a, orada bulamadıklarında Kur'an'ın açıklayıcısı olan Sünnet'e başvurmayı prensip edinmişlerdir. İmam Malik ve mezhep mensupları, hadisi merkeze alan bir yaklaşımla kıyası ve Medine tatbikatını (amel) öncelmiştir. Çünkü Hz. Muhammed'i gören, onunla birlikte yaşayan ve onunla yeni bir toplum olma bilincini kazanan, örf, âdet ve teamüller edinen Medine halkının dinî ve hukukî düzlemdeki uygulamaları ayrı bir değer taşımaktadır. Bu gerekçe ile sünnetin bir tür pratik rivayeti olan Medine Amelî/ uygulaması delil olarak alınmayı hak etmektedir. İmam Malik, hadislerin, sahabi ve tabiîlerin fıkhnın yanı sıra rey'e dayanan fıkhnın gereklerine ve delillerine de itibar etmiştir. Bu bağlamda o, diğer mezheplerde rey için delil durumunda olan Kıyas, İstihsan, Mesalih-i mürsele gibi delilleri de kullanmıştır. Ayrıca o, müçtehidlerin, yani Medine ulemasının üzerinde görüş birliği yap-

tığı hükümleri de icma olarak kabul etmiş ve delil olarak kullanmıştır (Ebû Zehra, Trz., 412-416).

İmam Malik'in kullandığı bir başka delil de istishabdır. Bu delil, sabit olan bir hükmün, değiştiğine delil bulununcaya kadar, olumlu veya olumsuz hâliyle devam etmesini kabul etmek anlamına gelmektedir. İstishab koruyucu bir delil konumundadır ve mevcut olan hakları korur. İnsanların iyiliği için yararlı olanı almak, zararlı veya zararı faydasından çok olanı terk etmek anlamına gelen Mesâlih-i Mürsele (ıstislâh) de, İmâm Malik'in en çok kullandığı prensiplerden biri olarak dikkat çeker (Şekerci, 1999, 90-92).

İmam Malik'in ve mezhep imamlarının kullandığı bir başka delil de "sebebi yok etmek, vasıtayı ortadan kaldırmak" anlamına gelen Seddi zerâyidir. Bu delil de esas olan, fiilin doğuracağı neticenin gözetilmesidir. Ameller, sonuçları göz önüne alınarak ya serbest bırakılır ya da yasaklanır. Eğer fiilden bir yarar elde edilecekse, o sağlanan yarar ölçüsünce mübahtır. Fakat fiil, bir zarar ve kötülüğün ortaya çıkmasına sebep olacaksa, kötülüğün ölçüsünce haram olur. Söz gelimi bir Müslüman, kâfirlerin tapındıkları şeylere küfretse, bunun neticesinde sevap bile umabilir. Ancak bu, müşriklerin de kızarak Allah'a küfretmelerine sebep olabileceği için yasaklanmıştır. Kur'ân'daki şu ayet bu delile referans olarak gösterilebilir: "Allah'tan başkasına dua edenlere sövmeyin, onlar da bilmeyerek düşmanlık göstererek Allah'a söverler." (6. En'am, 108) Bu delilin sünnetten de örneklerini bulmak mümkündür (Şekerci, 1999, 94-96).

İmam Malik, toplumun iyiliği, huzuru ve refahını korumak için dinin temel ilkeleriyle çelişmeyen örf, adet ve geleneklere karşı çıkmamayı da önemli görmüştür. Ancak örf ve âdet İslâm'ın özüne ters düşüyorsa, dinin insanlara değil, onların dine uymaları asıl olduğu için, bu delil, toplumsal düzenden çıkarılmalıdır.

Siyaset ve inançla ilgili tartışmaların yoğun bir şekilde tartışıldığı bir dönemde yaşayan İmam Malik, farklı konularda görüşlerini açıklamıştır. Yaşadığı dönemin en tartışmalı meselelerinden iman, kebir, hilafet gibi konularda fikir beyan etmiştir. O, imanı söz, inanç ve amel olarak tanımlamaktadır. İmanın artabileceği fikrini kabul etmesine karşın, imanın eksilebileceği konusunda herhangi bir şey söylememiştir. İtikadî konularda İmam Malik ve Malikiler, ilk dönemlerde Hadis Taraftarlarının görüşlerini, sonraki dönemlerde ise, Malikilerin bir kısmı Eş'ariliğin görüşlerini benimsemişlerdir.

Kitap, Sünnet, Medinelilerin Amelî, sahabe kavilleri ve icmanı önceleyen ve delil olarak kullanan Malikî mezhebi, Ehl-i Sünnet içerisindeki dört büyük mezhepten biri olma niteliğine sahiptir. Tarihsel süreçte daha çok, Mısır, Tunus ve Endülüs gibi ülkelerde yayılma şansı bulan mezhep, genellikle İslam kültürünü içselleştirmeye çalışan bedvî unsurlara hitap etmiş ve onlar tarafından kabul görmüştür.

Şafiiilik

“
”

Şafiiilik, fıkıh usûlünü tedvin eden İmam Şafii'ye nispet edilen ve delil olarak Kitap, Sünnet, icmâ, birbiriyle çelişik olmayan sahâbî sözleri ve kıyasa dayanan fikhî bir ekoldür.

Şâfiyye ya da Şafii mezhebi olarak adlandırılan mezhep, ismini kurucusu İmam Şafii'den almaktadır.

İmam Şafii ve Şâfiiliğin Oluşumundaki Rolü

Asıl adı Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs el-Kureşî el-Hâşimî el-Muttalibî b. Abbas b. Osman b. Şâfiî olan İmam Şafii (204/819), Filistin'in Gazze kentinde doğmuş ve babasının ölümü nedeniyle annesi tarafından Mekke'ye getirilmiştir. Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i hıfzeden İmam Şafii, Mekke müftüsü Müslim b. Hâlid ez-Zencî'den (180/796) ders alarak, onun yanında fetva verecek duruma gelmiştir. Medine'de Hicaz ekolünün öncü müctehidlerinden olan İmam Mâlik b. Enes'ten (179/795) fıkıh dersleri almıştır. Hadis'te de uzmanlaşan İmam Şafii, Süfyan b. Uyeyne (198/813), Fudayl b. İyâz'dan (187/802), amcası Muhammed b. Şâfi ve başkalarından hadis rivayet etmiştir. Yemen'de de bir süre kalan ve ardından Negrân kadılığı görevini üstlenen İmam Şafii, Ali taraftarlarını tutmakla ve Rafizî olmakla itham edilmiş ve dönemin halifesi Harun Reşid'in huzuruna çıkarılmıştır. Bu suçlamalardan aklandıktan sonra Bağdat'ta bir süre kalmış ve burada rey ekolü fakihlerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî'den Irak fikhini öğrenmiştir. Böylece Hicaz ve Irak tecrübelerinden yararlanan İmam Şafii, bu dönemde fıkıh metodolojisi olarak nitelendirilebilecek *er-Risâle* isimli eserini telif etmiştir. İlk müctehid imamların devrinden itibaren sözlü olarak gelen usule dair nesih kaideleri, mutlak, mukayyed, umum, husus gibi bilgiler, İmam Şafii tarafından ilk kez *er-Risâle* adlı eserde yazılı hâle getirilmiştir. Ardından Irak'ta *el-Hucce* isimli eserini telif etmiştir. Bağdat dönemine ait olan bu kitaplar, öğrencisi ez-Zaferânî tarafından imla yöntemi ile yazılmıştır. Böylece o, sahabe, tâbiîn ve kendinden önceki fıkıh bilginlerinden intikal eden fikhî bilgileri, İmam Mâlik'ten aldığı Medine fikhini ve İmam Muhammed aracılığı ile aldığı Irak fikhini, yani hadis ve rey fikhini birleştirerek fıkıh usulünü tedvin etmiş ve fıkıh, hadis ve usûlde seçkin bir konuma sahip olmuştur.

Şafiiiliğin Teşekkülü ve Gelişmesi

Bağdat'ta görüşleriyle öne çıkan ve kabul gören İmam Şafii, Mısır'a gittikten sonra fikri bir dönüşüm geçirmiş ve yeni düşüncelerini açıklamıştır. O, Mısır'da daha önce yazmış olduğu kitapların geçerliliğini yitirdiğini söyleyerek Bağdat'ta yazıldığı haliyle okunmasını istememiş; eski kitaplarından alıntılar yapılmasını ve rivayetler alınmasını uygun görmemiştir. Bu doğrultuda önemli eseri *er-Risâle*'yi Mısır'da gözden geçirerek tekrar yazmıştır. Eski görüşleriyle yeni

görüşlerini karşılaştırması nedeniyle mezhep içinde mezheb-i kadim ve mezheb-i cedit isimlendirmesi ve tasnifi ortaya çıkmıştır. İmam Şafii'nin Irak'ta iken ortaya attığı görüşleri (mezheb-i kadim/ eski mezhep), Ahmet b. Hanbel (241/855), Ebû Sevr Kelbî (240/854), Za'ferânî (260/873), Kerâbîsî (256/869) ve İbn Süreyc (306/918) tarafından yayılmıştır (Keskiöglü, Trz., 123-125.). Mısır'da bulunduğu dönemde ifade ettiği görüşleri (mezheb-i cedit/ yeni mezhep) ise, Mısır ulemasından Harmele b. Yahya (243/857), el-Müzenî (264/877), el-Buveytî (231/845), er-Rebî b. Süleyman el-Mizzî (257/870), er-Rabî' b. Süleymân (270/884) tarafından ifade edilmiştir. İmam Şafii'nin *el-Ümm* adlı eseri de, bu öğrencilerinin kendisinden yaptığı rivayetlerin yer aldığı soru cevap tekniğine dayalı olarak sonradan hazırlanmış ve Mısır'daki görüşleri esas alınmıştır. Sonraki Şafiîler, İmam Şafii'nin Mısır'daki görüşlerini benimsemişler ve hüküm vermede onları esas almışlardır. İmam Şafii, Hadis taraftarı bir fakihdir ve Mekke, Bağdat ve Mısır'da yetiştirdiği öğrencileri ve takipçileri de onun gibi yazdıkları eserlerle bu zihniyeti temsil etmişlerdir. Onların ders meclislerinin ve görüşlerinin genişlemesiyle birlikte mezhep teşekkül etmiş ve yayılmıştır.

Şafiîlik bir sonraki nesil arasında da kabul görmüştür. Bu dönemin seçkin uleması arasında Ebû Abdillâh el-Mervezî (294/906), İbn Huzeyme (311/923), İbn Hibbân (354/965), el-Acürri (360/970), Ebû Ahmet el-Hâkim (378/988), Halîmî (403/1012), Lâlekâî (418/1027), Beyhakî (458/1065) ve Nevevî'yi (676/1277) saymak mümkündür. Buhârî (256/870) de, Şafiî geleneğini sürdürmüş ve Hadis Taraftarlarının seçkin önderlerinden biri olmuştur.

Şafiîlerin usûle yönelik çalışmaları teorik olduğu için mütekellimlerin usûlü olarak da anılmıştır. Şafiî veya kelâmçıların metodu ile yazılmış en eski ve en önemli eserler; Mu'tezile ekolünden Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Alî el-Basrî'nin (463/1071) *Kitâbü'l-Mu'temed*'i, el-Cüveynî'nin (487/1085) *Kitâbü'l-Bürhân*'ı, İmam el-Gazzâlî'nin (505/1111) *el-Mustasfâ*'sıdır. Bu üç kitap, Fahrüddin er-Razî (606/1209) tarafından özetlenmiş ve bazı ekler yapılarak *el-Mahsûl* adını almıştır. Seyfüddin el-Âmidî'nin (631/1233) *el-İhkâm* adlı eseri de aynı nitelikte birleştirici ve özet bir eserdir. Daha sonra Fahrüddin er-Razî *el-Mahsûl*'ü, Siracüddin el-Urmevî (682/1283) *et-Tahsîl*, Tâcüddîn el-Urmevî (656/1258) ise *el-Hâsil* adlı kitaplarında özetlemiştir. Şihâbuddîn el-Karafî (684/1285) bu iki kitaptan önemli gördüğü bazı temel bilgi ve kuralları alarak bunları *et-Tenkihât* adını verdiği küçük bir eserde toplamıştır. Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî (685/1286) de bunun bir benzerini yapmıştır. Daha sonra bu özet eserleri, bunlara yazılan şerhler izlemiştir.

Şafîîliğin Yayıldığı Bölgeler

Şafîî mezhebi, özellikle İmam Şafîî'nin hayatının son dönemini geçirdiği Mısır'da yayılmıştır. Bu mezhep, Şafîî'nin görüşlerini yaymada öncelik verdiği Irak'ta da yayılmıştır. Ayrıca Irak yoluyla Horasan ve Mâveraünnehir'de de yayılma imkânı bulmuş ve bu ülkelerde fetvâ ile tedrisatı Hanefî mezhebi ile paylaşmıştır. Selçuklular döneminde Nizamiye medreselerinin kurulmasıyla birlikte Eş'arîliğe verilen destek Şafîîliğin de bölgede güçlenmesini sağlamıştır. Eşarilikle bütünleşen Şafîîlik, devlet desteğiyle Horasan bölgesinde etkili olmaya başlamıştır. Eş'arîliğin Sufilikle eklemlenmesi sonucu, Şafîîliğe desteği dolaylı olarak artırmıştır. Fatımîler döneminde güç kaybeden Şafîî mezhebi, Mısır'da yönetim Eyyübîlerin eline geçince daha da güçlenmiş, hem halk, hem de devlet nezdinde saygın bir konuma gelmiştir. Ancak Memlûklüler/ Kölemenler devrinde Sultan Zâhir Baybars, kadıların dört mezhebe göre atanması uygulamasını başlatmıştır. Buna rağmen bu dönemde de, Şafîî mezhebi o yörede diğer mezheplerden üstün bir mevkiye sahip olmuştur. Osmanlıların Mısır'ı almasıyla birlikte güç dengesi Hanefîliğin lehine değişmiştir. Ama halk yine ibadetle ilgili konularda Şafîî ve Malikî mezhebine göre amel etmeyi sürdürmüştür. Suriye'de ise, Evzaî mezhebîhicri IV. asrın yarısına kadar etkiliyken, daha sonra yerini Şafîî mezhebine bırakmıştır. Bir dönem İran'da da etkili olan mezhep, zaman içerisinde bu ülkede yerini Şia'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Mezhep, Gazneliler zamanında da faal bir dönem geçirmiştir (Şekerci, 1999, 136-140.).

Günümüzde Anadolu'nun Doğu kesiminde, Güney Arabistan'da, Doğu Afrika'da, Kafkasya'da, İran'da, Azerbaycan'da, Hindistan'da, Filistin'de, Seylan'da, Filipinler'de, Endonezya'da ve Malaya'da Şafîî mezhebine mensup olanların sayısı oldukça fazladır (Keskiöglü, Trz., 122).

Şafîî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri

Şafîî mezhebi, meseleleri çözerken ve içtihat yaparken delil olarak Kitap, Sünnet, İcmâ, birbiriyle çelişik olmayan sahabî sözleri ve Kıyas'a dayanmaktadır (eş-Şafîî, 1321-1325, VII, 246). Ancak Hadis Fıkıhı'nın usulünü yazan Şafîî, aklın ve re'yin fıkihta kullanımını kıyasa hasretmiş ve kıyası ise nassa bağlayarak sınırlandırmıştır. Zorunlu durumlar dışında kullanılmayacağını söylemiştir (Şafîî, 1996, 323.). İmam Şafîî ve mezhebinin takipçileri, Hanefî ve Malikîlerin delil olarak kabul ettiği İstihsan (bir delile bağlı olarak benzeri bir meselede verilen hükmü bırakıp başka bir hüküm verme) metotunu ağır bir şekilde eleştirerek kabul etmemişlerdir. Bunun yanı sıra Masâlih-i Mürsele'yi ve Medinelilerin Amelîni de delil olarak almayı da reddetmişlerdir (Keskiöglü, Trz., 121-122). Sünneti ve hadisi merkezi bir konuma yerleştiren mezhebe göre, Sünnet'in Kur'ân'ın beyanını

tamamlayıcı, kısa anlatımlarını (mücmel) genişletici ve bazı kimsele-
rin kavrayamayacağı incelikleri açıklayıcı bir özelliği vardır. Sünnet,
Kur'an'ın dalı mesabesinde olması açısından gücünü Kur'an'dan alır;
onu destekler ve tamamlar. Ancak bunun için, sünnetin sağlam olma-
sı gereklidir. Bu açıdan bakıldığında, Ahâd ve mürsel hadisler, sağ-
lam ve kuvvetli olarak değerlendirilmediği için bazı şartlar çerçeve-
sinde delil olarak alınabilirler (Ebû Zehra, 1978, 336 vd.).

İmam Şâfiî, imamet konusunun fıkın kapsamı içinde ele alınması ve
hilafetin gerekli bir kurum olduğunun üzerinde durarak halifenin
kesinlikle Kureyş'ten olması gerektiğini savunmuştur. Hz. Ali ile
Muaviye arasındaki görüş ayrılığında ise Hz. Ali'nin haklı olduğunu
düşünmüştür.

Şâfiî mezhebinin geniş kitlelere yayılmasında; İmam Şâfiî'nin görüş
yelpazesinin geniş olması, sistemleştirilen hüküm çıkarma tekniği ve
içtihat yapma derecesine ulaşan bilginlerinin fazla oluşu etkili olmuş-
tur. Mezhebe mensup ilim adamları, İmam Şâfiî'nin bir hukukî mese-
le hakkında birden fazla görüş beyan etmesinin sağladığı hareket
serbestliği sayesinde yeni içtihatlar yapmışlardır. Ancak içtihat kapı-
sının zaman içerisinde kapatılmasıyla mezhebin dinamizmini yitirdi-
ği dikkat çekmektedir. Akıl yürütme yerine nakillere sıkışıp kalmaları,
toplumun sorunlarına çözüm bulmalarına engel olmuştur.

Hanbelilik

Hanbelilik, Hicaz ekolü olarak da bilinen Hadis Taraftarlarının
önde gelen bilginlerinden Ahmet b. Hanbel'in görüşlerine
göre şekillenmiştir. Usûl ve ilkelerinde Hadis Taraftarlarını esas
alan Hanbelilik, Sünniliğin dört büyük fıkıh ekolünden birisidir.

Hanbelilik olarak şöhret bulan mezhep, ismini, kurucusu olarak kabul
gören Ahmet b. Hanbel'den almaktadır.

Ahmet b. Hanbel ve Hanbelîliğin Oluşumundaki Rolü

Mezhebin nispet edildiği Ebû Abdillâh Ahmet b. Hanbel eş-Şeybânî
(241/855), Bağdat'ta doğmuş ve orada Kur'an'ı hıfzetmiş; Arapça, Hz.
Peygamber'in, sahabe ve tabîilerin hayatlarını ele alan ilmi çalışmalar
yapmıştır. Hadis öğrenmek ve bu ilimde derinleşmek amacıyla Basra,
Kûfe, Mekke, Medîne, Şam, Yemen ve el-Cezîre'de bir müddet bu-
lunmuş ve birçok hocadan ders almıştır. Yemen'de bulunduğu dö-
nemde San'a kentinde Abdurrezzâk b. Hemmâm'la (211/826) birlikte
çalışmış ve ondan birçok hadis elde etmiştir (Ebû Zehra, 1976, 423
vd.). Fakat belli bir süre hadis rivayet etmekten veya ders vermekten
kaçınmıştır. O, Hz. Muhammed'in peygamberlik çağı olan 40 yaşında
hadis rivayet etmeye ve ders vermeye başlamıştır. Ahmet b. Hanbel,

Müsned adlı hadis eseriyle şöhret bulmuştur. Bu eser de, diğer müsnedler gibi sahabe adlarına göre tasnif edilmiş ve her sahabenin rivâyet ettiği hadis, konusu ne olursa olsun, kendi ismi altında toplanmıştır.

Ahmet b. Hanbel, Fıkıh alanındaki bilgisini uzun bir dönem öğrenciliğini yaptığı İmam Şâfiî'ye (204/819) borçludur. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin (150/767) öğrencisi ve dönemin baş kadısı Ebû Yûsuf'tan (182/798) da fıkıh ilmi almıştır. Rivayetleri esas alan Ahmet b. Hanbel, hadis ve ahbârdan hareketle hüküm çıkaran bir tarz geliştirmiştir. Kıyas-ı celî ya da kıyas-ı hafi olmak üzere her türlü kıyastan mecbur kalmadıkça uzak durmaya çalışmıştır (Şehristanî, 1990, I, 217).

Ahmet b. Hanbel'in Mescid'deki ders halkalarına birçok öğrencinin katılmış olduğu rivayet edilir. Hadis rivayetinde gösterdiği titizlik nedeniyle ve Hz. Peygamber'e söylemediği şeyi isnat etmemek amacıyla nakillerini yazılı metne bağlı kalarak yapmıştır. Verdiği fetvaların yazılıp nakledilmesini yasakladığı hâlde öğrencileri kendisinden birçok rivayette bulunmuşlardır. Aslında Ahmet b. Hanbel, fikhî görüşlerinden çok, ilk dönemlerde itikadî görüşleriyle öne çıkan bir şahsiyettir. Mu'tezile ekolünün ve Hâlife Me'mûn'un resmîyete dönüştürdüğü Kur'ân'ın mahlûk olduğu fikrini kabul etmemesi, uzun soluklu bir mücadeleye girmesine yol açmıştır. Mihne olayı nedeniyle karşı karşıya kaldığı sorgulamalar, onun şahsî ve ilmî hayatının gelişmesinde ve şekillenmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Mütevekkil'in halife olmasıyla Ahmet b. Hanbel sorgulamalardan kurtularak serbest kalmış ve onunla birlikte Hadis Taraftarlarının yıldızı parlamıştır (İbn Tıktaka, Trz., 237).

Hanbelîliğin Teşekkülü ve Gelişmesi

Hanbelî mezhebinin tedvin dönemi Ahmet b. Hanbel'in ölümünden Büveyhîlerin Bağdat'ı ele geçirdikleri döneme kadar olan süreci kapsar. Bu dönemde Hanbelî ekolün düşünce sistemi, re'y, kelâm ve bunları kullanan ilmi çevrelerin eleştirisi üzerine kurulmuştur. Ancak sonraki dönemlerde, mezhep içinde, toplumsal değişimin kaçınılmaz olduğunun farkına varılması, re'yi savunanlarla fikrî tartışmalara girmeleri ve re'y düşmanı olarak eleştirilmeleri yüzünden aklı kullanmak zorunda kalanlar olmuştur. Tedvin döneminde Hanbelî çizgisinde yazılmış erken dönem eserlerin başında *Mesâil*, *Kitabü's-sünne* ve diğer akîde kitapları gelmektedir. *Mesâil* adlı eserler, daha çok Hanbelî yazarlar tarafından sahabe döneminden itibaren ileri sürülen ve özellikle Ahmet b. Hanbel ve ekolünce benimsenen fikhî görüşleri toplamak amacıyla yazılmış eserlerdir. Bunlardan bazılarının da itikadî konulara tahsis edildiği görülmektedir. Ahmet b. Hanbel'in *Mesâil* konusunda öne çıkan öğrencileri Kevsec (251/869), Ebû Bekir el-Esrem (261/874), Ahmet b. Hanbel'in oğlu Salih (266/880), amcası-

nın oğlu Hanbel b. İshak (273/886), Abdülmelik b. el-Meymunî (274/887) gibi isimlerdir. Özellikle oğlu Salih, Hanbelî fıkının nakledilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. O, babasının fıkını, yazdığı mektuplarla yaymış, kadılık yaptığı yerlerde bizzat pratikte uygulamıştır. Diğer oğlu Abdullah da (290/903) *el-Müsned*'i ve babasının fıkını gelecek nesillere nakletmiştir (Koca, 2002, 53-54).

Sünenler de Hanbelî mezhebinin teşekkülüne katkı sağlayan önemli eserler olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Ahmet b. Hanbel'in öğrencilerinden Davud es-Sicistani'nin *es-Sünen*'i, yine öğrencisi el-Cüzcânî (245/859)'nin *es-Sünen*'i zikredilebilir. Bu eserlerde Hanbelîler, muhalifleri olan Rey Taraftarlarını ve anlayışlarını reddetmek için bazı ayetlerle kendilerini desteklemişler, re'yin kullanılması ve iman konusunda eleştirel bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Ahmet b. Hanbel'in yanında uzun yıllar kalan ve onun fıkını nakleden öğrencilerinin başında Ahmet b. Muhammed el-Esrem (273/886), Abdülmelik b. Abdillah b. Mihran (274/887), Ahmet b. Muhammed b. el-Haccâc (275/888) gelir. Bu öğrencilerden sonra Ebû Bekir el-Hallâl (311/923), Ahmet b. Hanbel'in ilimlerini toplamak için bütün gücüyle çalışmış, bu amaçla seyahatlere çıkmış ve birçok kitap te'lif etmiştir (Ebû Zehra, 1976, s. 499-500). Hanbelî mezhebinin kuruluş ve tedvin döneminde öne çıkan diğer önemli öğrencileri arasında İshak b. İbrahim b. Hanî en-Nisâbûrî, (275/888), Ebû Davud es-Sicistânî (275/883), Ebû Said ed-Dârimî (280/893), Ebû Muhammed el-Berbehârî (329/940) ve Ebû'l-Kasım el-Hırakî (334/945)'yi sayabiliriz.

Mezhebin gelişme dönemi Büveyhîler, Bağdat Abbasi Halifeliğinin son dönemi, Memlûklüler ve Osmanlılar olarak farklı aşamalarda değerlendirilmesi mümkündür. Doğal olarak söz konusu devletlerin yaklaşımı, tarihî ve siyasî olayların gelişimi ile ilintili bir şekilde mezhep açısından bazı iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. Büveyhîler döneminde mezhep, fikhî çalışmalarının yanı sıra politik bir muhalefet grubu rolünü üstlenmiş, hilafetin ve Sünnîliğin yılmaz savunuculuğunu yapmıştır.

Hanbelî mezhebinin kuruluş ve tedvin döneminin ardından gelişme dönemi olarak adlandırılacak bir döneme girilmiştir. Bu süreçte mezhebin sistematığı netleşmiş ve temel metinler üzerinde şerh ve haşiyelerin yazılmasına ve çeşitli eğitim öğretim kurumlarının tesisi-ne başlanmıştır.

Bağdat Abbasi Halifeliğinin son dönemi ise mezhebin gelişimi açısından altın bir çağ olmuştur. Bu dönemde fıkıh ve fıkıh usulü alanında Hanbelî ulema arasında bazı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Mezhep, Bağdat ve Şam'da etki alanını genişletmiştir. Hanbelî mezhebi Memlûkler döneminde Mısır ve Suriye'de iyice güçlenmiştir. Sultan

Baybars'la birlikte Kadî'l-kudat makamının dört mezhebe göre oluşturulması, Hanbelîliğin de temsilini sağlamıştır. Osmanlılar döneminde ise resmî mezhep olarak Hanefîliğin kabul edilmesi, Hanbelî mezhebinin etki alanının daralmasına neden olmuştur.

Hanbelî mezhebinin gelişmesinde ve görüşlerinin yayılmasında başı çeken belli başlı şahsiyetler arasında ise, Ebû Alî el-Hâşîmî (345/957), Ebû Bekir en-Necâd (348/960), İbn Şahin el-Bağdâdî (385/995), İbn Sem'un (387/997), İbn Batta el-'Ukberî (387/997), İbn Mende (395/1004), Ebû'l-Fadl et-Temîmî (410/1019), es-Sâbûnî (449/1057), Kadî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (458/1066), el-Herevî (481/1089), eş-Şirazî (486/1094), Kelvezânî el-Hanbelî (510/1116), İbn Hübeyre (560/1165), Abdülkadir Geylanî (561/1166), İbnü'l-Cevzî (597/1200), İbn Kudame (620/1223), İbn Teymiye (728/1327) ve İbn Kayyim el-Cevzî (751/1350) vardır. Bu şahsiyetlerin bazıları fıkhîta derinleşmiş olmalarına rağmen, daha çok itikadî görüşleriyle öne çıkmış ve bu konularda eserleriyle tanınmışlardır. İtikadî ve fikhî boyutu birlikte temsil etmeleri Hanbelîliğe ayrı bir nitelik kazandırmıştır. Şafiilik ve Malikilik Eş'ariliği, Hanefilik Maturidiliği benimserken, Hanbelîler fıkıh ve kelâmî görüşlerini iç içe geliştirmişlerdir. Hanbelîliğin itikadî boyutuna en önemli katkı İbn Teymiyye tarafından yapılmıştır.

Hanbelîliğin Yayıldığı Bölgeler

Hanbelî mezhebi, tarihsel süreçte, güçlü fakihleri olmasına karşın istenilen ölçüde yayılamamış ve hiçbir İslâm ülkesinde çoğunluğu elde edememiştir. Bu mezhebin fazla yayılmamasının sebepleri arasında diğer Sünnî mezheplerin Irak, Mısır, Endülüs ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde yapılanmalarını daha önce tamamlamış olmaları ve Hanbelîlerin fikirlerini kabul ettirmek için karşı delilden daha çok "iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma" adı altında baskı yöntemini seçmiş olmaları sayılabilir. Ancak Suud ailesinin ve bununla birlikte Hanbelî mezhebi, tarihsel süreçte Irak, Suriye, Ürdün, Filistin ve Mısır'da yayılmıştır. Günümüzde ise Vehhabîliğin etkisiyle, Selefilik adı altında Suudî Arabistan, Katar, Uman, Hindistan, Endonezya, Malezya, Kuzey Afrika, Çeçenistan ve bazı Balkan ülkelerinde etkin olmaya çalışmaktadır. Vehhabî zihniyetin Hicaz bölgesine egemen olması, mezhebin Arabistan'da güçlü bir şekilde temsil edilmesinin yolunu açmıştır. Müslüman dünyada Hanbelî mezhebine mensup olanların sayısının 20 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Hanbelî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri

Hanbelî mezhebinin fıkıh usulü, Kitap, sünnet, icma, sahabe kavli, istishab, maslahat, kıyas ve sedd-i zerâyi delilleri çerçevesinde şekillenmiştir. Mezhep, Hadis taraftarları geleneğinden gelmiş olmalarının doğal bir sonucu olarak selefci bir karakter kazanmıştır. Yoruma ka-

palı katı nasçı bir yaklaşım sergileyen mezhep, değişim ve gelişmeye bid'at olgusuyla karşı çıkmaktadır.

Hanbelî mezhebi, nakil ve rivayete ağırlık veren bir metotla *Kur'an* ve *Hadis*'i merkeze almıştır. Ahmet b. Hanbel, İslâm'ın aslı olan bu iki kaynağa yönelmeyi ön plâna çıkarmak amacıyla usûl ve fetvâlarını yazmaktan kaçınmış ve öğrencileri tarafından yazılmasını da yasaklamıştır. Ahmet b. Hanbel, daha çok hadisleri toplayıp tasnif etmeyi amaç edinmiş bir fıkıh âlimi olarak dikkat çekmektedir. O, senedi sahih olma koşuluyla haber-i vâhidle amel eden hadis taraftarı müçtehidlerdendir. Sahabe adı zikredilmeyen mürsel hadisi ise, zayıf saymış ve konu ile ilgili başka bir hadisin bulunmaması koşuluyla delil olarak kabul etmiştir. Böylece o, mürsel ve zayıf hadisleri daha kuvvetli bir delilin bulunmaması hâlinde kıyasa tercih etmiştir. İbn Hanbel'e göre, karşılaşılan meselenin çözümüne Kitap ve Sünnet'ten delil bulunamıyorsa, muhalifi bulunmayan sahabe sözü icma niteliğindedir ve onunla amel edilir. Eğer sahabe görüşleri arasında ihtilaf söz konusu ise, bunlardan Kitap veya Sünnet'e yakın olanın tercih edilmesi gerekir. Konu hakkında sahabe görüşü nakledilmemişse, büyük tâbiîlerin re'ylerini kendi re'yine tercih etmiştir. Bu yaklaşımı, onun itikadî konuların Kitap ve Sünnet'ten sonra sahabî ve tabiînin sözleriyle desteklenmesine ne kadar önem verdiğini göstermektedir. Ahmet b. Hanbel ve Hanbelî ekol, mesele hakkında âyet, sahih hadis, sahabe kavli, zayıf ve mürsel eser gibi deliller bulunamaması hâlinde, kıyas yoluna başvurmayı son çare olarak düşünmüştür.

Hanbelîler, içtihat kapısının kapanmadığını ve her asırda, mutlak bir müctehidin bulunmasının farz-ı kîfaye hükmünde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü toplumda karşılaşılan yeni olaylar bunu gerekli kılmaktadır. Ancak delilini incelemeyen hiçbir müctehidin söz ve re'yine uyulmaması gerekir. Hanbelî mezhebi mensupları, içtihatı metin merkezli görmeleri dolayısıyla teknik anlamdaki aklî ve kişisel yorumlara yer vermezler. Zaten Ahmet b. Hanbel, Kur'ân'ın sünnet ve sahabe sözü dışında başka bir şeyle yorumlanamayacağı fikrinde- dir. Ona göre bu ilkeye uymadan ayetin zahirine göre yapılan aklî yorumlar bid'atçıların yorumudur. Bu eleştiri aynı zamanda Re'y Taraftarları'nın Kur'ân yorumuna yapılan bir eleştiridir.

Hanbelîler, hakkında Kitap, sünnet ve icmâya dayalı bir delil bulunmayan maslahatı (kamu yararı) kıyastan sayarlar. Çünkü bunlar Kitap ve Sünnet naslarının toplamından elde edilen genel maslahatlardır. Hanbelîler istihsan delilini de kabul ederek ona göre amel etmişlerdir. Hanbelîlerin çokça kullandığı başka bir metot da istishâbdır. Bu, manası sabit olan bir hükmün, onu değiştiren bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir. Re'yle içtihatla bulunmamak için bu yönetime başvurdukları ifade edilmiştir (Koca, 2002, 200).

Ahmet b. Hanbel ve Hanbelîler belli başlı itikadî görüşlerinde Hadis Taraftarlarının ateşli savunucularıdır. Özellikle iman nazariyesinde bu açıkça görülür. Buna göre iman, kesin olarak inanmak ve amelde bulunmaktan ibarettir. İmanın artma ve eksilme özelliği bulunmaktadır. Bu, imanun iyi amelle artacağı, kötü amelle de eksileceği anlamına gelmektedir. Kişi işlemiş olduğu günah sebebiyle imandan çıkabilir, ancak bu, İslam'dan çıkacağı anlamına gelmez. Ahmet b. Hanbel (241/855)'in *Kitabü'l-imân*'ı, bu konuyu ele alan Mürcie ve iman nazariyesinin eleştirisiyle doludur (Kutlu, 2000, 156, 167).

Caferilik

Caferilik, Ali b. Ebî Talib'in Hz. Muhammed'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanarak imametın kıyamete dek, Fatıma'nın soyunda devam edeceğini iddia eden, on iki imama inanmanın ve imamları masum kabul etmenin dinin aslından (usûlü'd-din) olduğunu ileri süren fikhî bir mezheptir.

Ekol, ismini itikât, ibadet ve muâmelatta görüşlerine dayandığı İmam Cafer Sadık'tan almaktadır. Bu ekole aynı zamanda on iki imam dizisine inandıkları için İsnâaşeriyye ve imamlara inanmayı imanun şartlarından kabul ettikleri için de İmamiyye denilmektedir.

Cafer Sadık ve Caferiliğin Oluşumundaki Rolü

Mezhebin nispet edildiği Cafer Sadık (148/765), ilmi, zühdü ve takvasıyla döneminde öne çıkmış din bilginlerinden biridir. Yaşadığı ortam, hilafet mücadelesi sonucu ortaya çıkan siyasî otorite boşluğunun olduğu Emevilerin son dönemi ile Abbasi iktidarının ilk dönemlerine tekabül etmektedir. Cafer Sadık, Abbasiler dönemindeki ortamın refah ve düşünce özgürlüğünden yararlanarak ilmini, öğrenci ve ravileri aracılığıyla yayma imkânını yakalamıştır. Kaynaklar o dönemde Cafer Sadık'ın verdiği eğitime katılan dört bin civarında öğrencisinin bulunduğunu kaydetmektedir. Ehl-i Sünnet'in iki büyük mezhebi olan Hanefî ve Malikî mezheplerinin kurucuları, Ebû Hanîfe (150/767) ve İmam Malik (179/795) de, çeşitli konularda onunla görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Sufyan b. Uyeyne (198/813), Sufyan es-Sevrî (161/777), Eyyub Sicistanî, Yahya bin Said el-Ensârî (198/813) gibi ilim ve takvayla şöhret bulan kimseler de, onun ders halkalarına katılmıştır. Bu durum, ekolün döneminin güçlü bir ilmî geleneği olduğunun göstergesidir ve fikhî mezhep olarak ortaya çıkacağına da işaretlerini vermektedir.

Caferiliğin Teşekkülü ve Gelişmesi

Caferiyye mezhebinin ortaya çıkışı ve teşekkül süreci "gaybet" meselesi ile doğrudan alâkalıdır. Gaybet dönemi, on iki imamın ismi etrafındaki düşünceler ve anlayışlar sonucu şekillenmiştir. Mezhebe göre 12. İmam Muhammed Mehdî, 260/874 yılında öldürülme korkusun-

dan dolayı gizlenmiştir. Bundan sonraki dönemin adı “Gaybet Dönemi”dir ve “Gaybet-i Suğra” (küçük gizlilik) ve “Gaybet-i Kübrâ” (büyük gizlilik) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mezhebin usûlünün oluşumu ve gelişimi, bu dönemdeki olaylarla ve anlayışlarla doğru orantılı gelişmiştir (Fığlalı, 1984, 174-180).

Mezhep açısından 3./9. yüzyıldan itibaren tüm rivayetleri toplayan hadis ve fıkıh kitaplarının yazılmaya başlanması oldukça önemlidir. Bu dönemle birlikte Caferî uleması, iki farklı çizgiyi izlemiştir. İctihat ve kıyası reddederek fıkıh hadislerle bağlayan birinci grup, tüm meselelerini ve kurumlarını Ehl-i Beyt rivayetlerini esas alan ravilerin görüşlerine dayandırmış; özellikle de Muhammed el-Bâkır ve Cafer Sadık’tan gelen görüşler revaç bulmuştur. Diğer grup ise genel ifadeli nasslardan içtihatla hüküm çıkarmayı özendirerek içtihat fıkının temellerini atmıştır. Ekol içerisinde Ahbârîlik ve Usulîlik adı altında iki farklı eğilimin ortaya çıktığı görülmektedir. Ahbârîlik bu kaynaklardan; Kuleynî’nin (329/941) *el-Kaфі*, İbn Babeveyh’in (381/991) *Men lâ yahduruhu’l-fakih*, Ebû Cafer et-Tusî’nin (460/1067) *el-İstibsâr fi ma’htulife mine’l-ahbâr* ve *tehzibu’l-ahkâm* adlı eserlerinden oluşan dördünün sahih olduğunu ve imamların söz ve fiillerini kesin bir şekilde ifade ettiğini ileri sürmüştür. Usuliyye’ye göre ise, bu kaynaklarda yer alan rivayetlerin tamamının sahih olduğunu söylemek imkânı bulunmamaktadır. Rivayet fıkını öngören Ahbârîler 4./10. asrın ortalarına kadar etkili olmuştur. Dönemin en önemli Şiî merkezi olan Kum şehri âlimleri, rivayet fıkını benimseyerek her türlü ictihat, istidlâl ve akla dayalı düşünceye karşı çıkmışlardır.

Rivayet fıkı taraftarlarının etkisinin ortadan kalkması, “Kelâmcılar Dönemi” olarak adlandırılan ve üç büyük Şiî âlimin öne çıktığı dönemde olmuştur. Gelenek içerisinde özgün düşünce ve eserlere sahip olan bu üç âlim; Şeyh Müfid (413/1022), öğrencisi Şerif el-Murtaza (436/1044) ve Ebû’s-Salah el-Halebî’dir. Bunları takip eden ve eserleri üzerinde haşiyeler yazan öğrencileri usulî olarak adlandırılmışlardır. Temel referansları, Kur’an-ı Kerim, mezhepçe kabul gören sahih hadisler, bunlardan çıkartılan genel hükümlere dayanmak ve içtihat yoluyla fer’i hükümler çıkarmaktır. Şeyhu’t-Taife adı verilen bir sonraki dönemin en önemli ismi ise Ebû Cafer et-Tusî (460/1067)’dir. O, usulî grubun istidlâl ve içtihat metodu ile ahabârî ekolün haber-i vahidle amel prensiplerini almış ve iki farklı ekolü uzlaştırma çabasında bulunmuştur. Şia fıkı için yeni bir çığır açan Tusî’nin en önemli eseri ise *el-Mebsût* olmuştur. Ayrıca diğer eserlerinde de, Sünnî ve Şiî fıkı mezheplerinin görüş ve ictihatlarını ihtiva eden örnekler ortaya koymuştur. O, Sünnî fıkihtan yararlanma ve iktibaslar yapma suretiyle Şiî fıkını sistemleştirmeye çalışmıştır. Onun düşünceleri takipçileri tarafından sistemleştirmiş ve fikhî düşüncesinin etkisi yaklaşık olarak üç asra yakın sürmüştür. Ancak sonraki süreçte Şiî fıkı,

Şehit-i Evvel (786/1384) tarafından Sünnî fıkıh kitaplarından alıntı yapmadan tedvin edilmeye başlanmıştır (Karaman, 1993, 7, 5-6).

Safeviler dönemi de, Caferilik açısından usul ve füruda bazı gelişmelerin kaydedildiği önemli bir devir olmuştur. Başlangıçta Sünnî bir tarikat olan Erdebil tekkesi, Şeyh Cüneyd zamanında siyasî ve itikadî bir yapılanmaya girerek Caferî mezhebini benimsemiştir. Şah İsmail döneminde ise ekol, resmî mezhep olarak kabul edilmiş, ezana “Eşhedü enne Aliyyen veliyyullah” ifadesi eklenmiş ve camilerde ilk üç halifeye lanet edilmesi uygulamasına geçilmiştir. Farklı ekollerin güç kazandığı Safeviler döneminde, Ali b. Hüseyin el-Kerekî (940/1533), Ahmet b. Muhammed el-Erdebilî (993/1585) ve Muhammed Emin el-Esterabadî (1036/1626) öne çıkan isimler olmuştur. Bu dönemde *Usulî* ekol *ahbârî* ekole karşı önemli ölçüde güç kazanmıştır. Usulîlerin güç kazanması ise Muhammed Bakır Binbehânî (1206/1792) kanalıyla olmuştur. Fıkıh ve usul-ı fıkıh alanında son gelişmeyi sağlayan ise bu iki ilmi bir bütün olarak ele alan ve konuları çağın sorunlarına cevap verecek şekilde genişleten Murtaza el-Ensârî (1281/1864) olmuştur.

1900'lü yılların başında Caferîliğin usulî kolu, Şîî düşünce alanındaki yeni oluşumlar konusunda ulemanın etkin olacağı yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu ekole göre Şîî toplum gaybet döneminde fakihlerin içtihatına göre hareket etmek durumundadır. Bir kimse ya içtihat derecesine ulaşmış müçtehit olacaktır, ya da bir müçtehide uyacaktır. Bu doğrultudaki gelişmeler, 19. asırda “Merci-i Taklid” adı verilen bir müessesenin yerleşmesine yol açmıştır. Humeynî'nin “Velayet-i Fakih” doktrini bu gelenek içinde olgunlaşmıştır. Bu kavram, hem ulemaya güç kazandırmış hem de devrimin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Humeynî'ye göre fukahânın rolü, Peygamberin rolüyle eşdeğerde olup, Fukaha 12. İmam'ın gaybeti döneminde onun görevlerini yerine getirmeli ve siyasî açıdan da etkin olmalıdır. Bu fikirleriyle ulemanın desteğini alan Humeynî, devrimi gerçekleştirmiştir. 1979 İran devrimi ile birlikte Caferilik mezhebi İran'da iktidarın desteğini alan resmî bir mezhep haline gelmiştir (Onat, 1995, 31-37).

Caferîliğin Yayıldığı Bölgeler

Günümüzde Caferilik, İran Anayasa'sında ülkenin resmî mezhebi olması sebebiyle başta İran olmak üzere, Irak, Azerbaycan, Lübnan, Bahreyn, Suriye, Afganistan, Arabistan, Pakistan, Bengladeş ve Hindistan gibi ülkelerde İmamiyye'yi benimseyenlerce temsil edilmektedir. Türkiye'de ise Kars, Ardahan ve Iğdır şehirlerinde yaşayan Azeri Türkler ile İran'dan Türkiye'ye göçen Azeriler ve Fars asıllılar bu mezhebin inanç sistemini ve öğretilerini benimsemektedir.

Caferî Mezhebinin Usûlü ve Görüşleri

Caferî mezhebinin meseleleri çözümlenmede ve içtihatda izlediği metot, gelenek içerisindeki ahbârîlik ve usulîlik ekollerine göre değişiklik arz etmektedir. Ahbârî Şia fakihlerine göre hüküm ve fetvaların dayandığı tek kaynak hadislerdir. Kur'an ise hadislerin açıklaması yoluyla anlaşılacak ve uygulanabilecektir. İchtihat, taklit ve bunların dışındaki herhangi bir delilin kabulü söz konusu değildir. Onlara göre icmâ, güvenilir bir bilgi kaynağı ya da dinî bir metot olamaz. *Usulîler* ise, müçtehidlerin bilgi elde etmek ve hüküm vermek için başvuracakları dört delili; Kitap, sünnet, icma ve akıl olarak tespit etmiştir. Bunlarda hükmün delilleri bulunamazsa, uygulama ilkelerine (*el-usûlu'l-Amelîyye*) bakma gereği bulunmaktadır. Kıyas ve istihsan ise muteber birer delil olarak kabul görmemektedir.

Caferî anlayışta, peygamberin yerini alan kişinin en önemli görevi, İslâmî öğretinin günün koşullarına göre yorumlanmasıdır. Bu ruhani görevi yerine getirmek ancak meşru bir otoriteyle mümkün olabilir. Bu gerekli dinsel otoriteye sahip olan kişinin Ehl-i beyt içinden gelmesi gerekir. Hz. Ali tüm hata ve günahlardan uzaktır. Bu özelliğiyle o, Peygamber'den sonra dinsel konularda yanılmaz otoritedir. Şia'ya göre Hz. Ali, dünyevî iktidarın ve dinsel otoritenin kullanımında hak sahibi olan tek kişidir (Onat, 1992, 99-103.). Caferîlik, imamların Allah'ın emri ve Hz. Muhammed'in açıklaması ile tayin edilen birer ilahî hüccet olduklarına inanır. Bu, onların diğer din bilginleri gibi ilim tahsil sürecinden geçmedikleri ve beyanlarının kendi içtihatlarıyla olmadığı anlamını taşımaktadır. Bu sebeple on iki imamın din konusundaki açıklamaları, rey ve görüşe dayalı dinî yorumlar değildir. Aksine Allah'ın Peygamberine indirdiği dinî öğretinin ve ilkelerin bizzat kendisidir. Her çağda, bu gizli anlamı açıklama, yani tevil yapacak olan kişiler evliyaullah/ Allah'ın dostları olan gerçek imamlardır. Şîî imamet nazariyesinde, imamın yetki alanı alabildiğince yükseltilmiştir. Bunun tersine toplumun yetkisinde sınırlandırmalar söz konusudur.

Caferîliğe göre "Usûlu'd-din" adı verilen dinin aslı Tevhid, Nübüvvet, İmamet, mead ve adalet olmak üzere beş maddede incelenir. Caferî mezhebinin fûrû-ı din genel başlığı altında ele alınan ibadet ve muâmelâta dair belli başlı görüşlerini de şu şekilde özetlemek mümkündür.

Temel ibadetler konusunda, genelde Ehl-i Sünnet'le benzer görüşleri paylaşan Caferîlik, bu ibadetlerin ayrıntılarında farklı görüşlere sahiptir. Namaz beş vakittir. Farz olan namazlar beş vakit namaz, Cuma namazı, Ramazan ve Kurban bayramlarına ait namazlar, güneş ve ay tutulmasında kılınan namazlar, adak namazı, tavaf namazı ve cenaze namazlarıdır. Mezhebe göre öğle ve ikindi namazları ile akşam ve yatsı namazları cem edilerek kılınır. Ezan ve ikamet konusunda Ehl-i

Sünnet'e göre bazı farklılıklar vardır. "Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah" ifadesinden sonra "Eşhedu enne Aliyyen Veliyyullah" ifadesi yer alır. İkamette de "haya alâ hayri'l amel" ilavesi vardır. Namazın rüku ve secdesinde de bazı farklı okumaların olduğu dikkat çekmektedir (Fığlalı, 2004, 164-166).

Oruç, Ramazan ayında tutulan ve farz olan bir ibadettir. Ehl-i Sünnet'ten farklı olarak yolculuk halindeyken kesinlikle oruç tutulmaması gerektiği, bunun yerine sonradan kaza yapılacağı görüşü benimsenir. Hacc ve zekât da farz ibadetlerdendir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber ve yakınlarına zekât ve fitre verilmesinin haram olmasından dolayı onlara humus denilen bir yardımın yapılması gereklidir. Humus altıya bölünerek üçü Allah'a, Rasulüne ve yakınlarına ait kılınır. Bu üç hisse imam zahirse ona, değilse naibi olan müçtehide verilir. Diğer üç hissenin ise, Haşimîoğullarından olan kendisine zekât ve sadakanın haram kılındığı fakirler, yetimler ve yolculara verilmesi gerekir (Fığlalı, 2004, 166-167).

Caferî mezhebine göre cihat, büyük cihat (cihatü'l-ekber) ve küçük cihat (cihatü'l-asgar) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kişinin içindeki kötülüklerle ve zaafılara karşı verdiği savaş büyük cihat olarak değerlendirilir. Hak, adalet ve dinin bekası için düşmanlara karşı verilen mücadele ise küçük cihat olarak isimlendirilir. Emri bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker, iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak anlamına gelmektedir. Şer'î olarak ve aklî olarak sosyal açıdan en önemli farzlardan biri olarak kabul edilir. Müslümanlar bu farzı yerine getirmedikleri takdirde imam bizzat kendisi farzı uygulama yoluna gider. Caferî mezhebine göre tevella, Hz. Muhammed ve onun Hz. Fatma'dan devam eden soyunu ve onları sevenleri sevmek anlamına gelir. Teberra ise, bu soydan gelenleri sevmeyenler ile sevmeyenleri sevenleri sevmemek demektir (Fığlalı, 1984, 234-235).

Caferilik ile Ehl-i Sünnet arasındaki farklardan biri de nikâh ve boşanma konusundadır. Nikâh, daimi akit ve inkita akdi olarak iki kısımda incelenir. Daimi akit, Ehl-i Sünnet'in kabul ettiği şekilde ele alınır. İnkita akdi ise geçici olarak evlenme anlamına gelmektedir. Caferiyye geçici olarak evlenme anlamına gelen mut'a nikâhının nesh olmadığı ve halen geçerli olduğu inancını benimsemektedir. Mezhep, Nisa suresi 24. ayetinin geçici nikâh için esas teşkil ettiğini kabul etmektedir. Ehl-i Sünnet ise, mut'a nikâhının Kitap ve Peygamberin sünneti ile nesh olduğu görüşündedir. Onlara göre bu tür nikâh, Talak suresi 6. ayet ve Mearic suresi 30. ayet ile nesh edilmiştir (Fığlalı, 1984, 235-236).

Caferiyye, İmam Cafer Sadık ve diğer imamlardan gelen rivayetlerle, bunlara ve diğer delillere dayanan içtihatlarından oluşan fikhî bir gelenek olarak dikkat çekmektedir.

Özet

Amelî ve fikhî alanda ortaya çıkan ve günümüze kadar yaşamaya devam eden belli başlı düşünce ekolleri Hanefilik, Malikilik, Şafîlik, Hanbelilik ve Caferilik'tir. Bu mezheplerin farklılaşmasında dinî, siyasî, coğrafi ve ilmî faktörler etkili olmuştur.

Ehl-i Sünnet içerisinde ilk sistemleşen fikhî mezhep olan Hanefilik, Ebû Hanîfe'nin metodu ve düşünce tarzı etrafında şekillenmiştir. Hanefî mezhebinin sistemleşmesinde ve yayılmasında, Ebû Hanîfe'nin öğrencileri Ebû Yûsuf, Züfer b. Hüzeyl ve İmam Muhammed'in etkin olduğu görülmektedir. Mezhebin hüküm vermede müracaat ettiği kaynaklar; Kitap, sünnet, sahabe kavli, icmâ, kıyas, istihsan ve örf şeklinde sıralanır. Mezhebin geniş kitlelere ulaşmasında camii, külliye ve medrese gibi kurumlarda mezhep görüşlerinin eğitim ve öğretiminin yapılması, ilmî kadrosunun güçlü olması, mezhepler arası ilmi tartışmaların düzenlenmesi ve telif ya da şerh yoluyla kitabî bilginin yaygınlaştırılması etkili olmuştur. Hanefilik, tarihsel süreçte, ilk olarak Bağdat ve Kûfe gibi şehirlerde kabul görmüş ve birçok Müslüman devletin resmî mezhebi olmuştur. Günümüzde ise, daha çok Türkiye, Afganistan, Pakistan, Irak, Türkî Cumhuriyetler ve bazı Orta Asya ülkelerinde benimsenmiştir. Hanefî ekolü, aklî delillere, örf, kamu yararına, kişisel hak ve özgürlüklere ve hoşgörüye dayalı din anlayışı ile Müslüman dünyasında en çok tercih edilen mezhep konumundadır.

Malikilik, Hicaz Ehli veya Hadis Taraftarlarının öncülerinden Malik b. Enes'e nispet edilen bir mezheptir. Medinelilerin sünnet uygulamalarına ve sahabe kavillerine verdikleri ağırlık nedeniyle diğer mezheplerden farklılaşmıştır. Malikî mezhebinin temel kaynaklarının başında *el-Müdevvene*, *Utbiye*, *el-Vadiha* ve *el-Mevvaziyye* adlı eserler gelmektedir. İmam Malik'in fıkıh usûlünün temel prensiplerini ortaya koyduğu *Muvatta* adlı eseri de mezhep açısından önem arz etmektedir. Malikî mezhebinin hüküm çıkarmada referans aldığı kaynak ve deliller; Kitap, Sünnet, sahabe kavilleri, icma, Medinelilerin Amelî, kıyas, istihsan, istishab, mesâlih-i mürsele ve Sedd-i zerâyidir. İmam Malik metodu ve öğretisi, öğrencileri tarafından Mısır, Endülüs ve Kuzey Afrika başta olmak üzere değişik şehir ve bölgelere yayılmıştır. Malikilik, günümüzde Yemen, Katar, Bahreyn, Kuveyt, Sicilya, Fas, Tunus, Cezayir, Sudan gibi ülkelerde ve Suudî Arabistan'ın Ahse bölgesinde benimsenmiştir. Mezhep, daha çok İslam kültürünü içselleştirmeye çalışan bedevî unsurlar tarafından kabul görmüştür.

Ehl-i Sünnet içerisindeki dört mezhepten biri olan Şafîlik, Hadis Taraftarı bir fakih olan İmam Şafî'ye nispet edilen bir mezheptir. İmam Şafî'nin düşünce yapısı ve ileri sürdüğü görüşler, Bağdat ve Mısır olarak iki dönemde ele alınabilir. Bu sebeple mezhep içinde mezheb-i kadim ve mezheb-i cedid isimlendirmesi ve tasnifi ortaya çıkmıştır.

Mezhep, İmam Şafîî'nin Mekke, Bağdat ve Mısır'da yetiştirdiği öğrencileri ve takipçileri tarafından sistematize edilmiş ve gelişmiştir. Şafîîlik, delil olarak Kitap, Sünnet, icmâ, birbiriyle çelişik olmayan sahabî sözleri ve kıyasa dayanmaktadır. Şafîî mezhebi, tarihsel süreçte Mısır, Irak, Horasan ve Mâveraünnehir'de de yayılma imkânı bulmuştur. Günümüzde mezhep, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Güney Arabistan, Doğu Afrika, Kafkasya, İran, Azerbaycan, Hindistan, Filistin, Seylan, Filipinler, Endonezya ve Malaya gibi ülkelerde benimsenmiştir.

Hanbelilik, Hicaz ekolünden Ahmet b. Hanbel'in metodu ve görüşleri çerçevesinde şekillenen bir fikhî ekoldür. Mezhebin teşekkül dönemine Ahmet b. Hanbel'in oğlu ve öğrencilerinin te'lif ettikleri *Mesâil*, *Kitabü's-sünne* ve diğer akîde kitapları damgasını vurmuştur. Hanbelî mezhebinin gelişim dönemi, Büveyhîler, Bağdat Abbasi Halifeliğinin son dönemi, Memlûklüler ve Osmanlılar dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde, eğitim öğretim kurumlarında mezhep anlayışı verilmiş ve temel metinler üzerinde şerh ve haşiyeler yazılmıştır. Hanbelî mezhebinin hüküm vermede esas aldığı kaynak ve deliller; Kitap, sünnet, icma, sahabe kavli, istishab, maslahat, kıyas ve sedd-i zerâyidir. Hanbelî mezhebi, tarihsel süreçte Irak, Suriye, Ürdün, Filistin ve Mısır'da yayılmıştır. Günümüzde ise Vehhâbilîğin etkisiyle Suudî Arabistan, Katar, Uman, Hindistan, Malezya, Endonezya, Kuzey Afrika, Çeçenistan ve Balkanlarda etkin durumdadır. Selefcî bir karaktere sahip olan mezhep, meselelerin çözümünde katı nasçı bir tutum sergilemektedir.

Caferilik, itikât, ibadet ve muâmelatta İmam Cafer Sadık'ın görüşlerine dayanan fikhî bir mezheptir. Ekolü diğer mezheplerden ayıran en mümeyyiz özelliği, dinîn aslından olduğuna inandıkları imametin, kıyamete kadar Fatıma'nın soyunda devam edeceğini iddia etmeleridir. Ekol içerisinde Ahbârîlik ve Usulîlik adı altında iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Ahbârî Şia fakihlerine göre hüküm ve fetvaların tek referans kaynağı hadislerdir. Usulîler ise, müçtehidlerin bilgi elde etmek ve hüküm vermek için başvuracakları dört delili; Kitap, sünnet, icma ve akıl olarak tesbit etmiştir. Caferilik, ibadet ve muamelatta Ehl-i Sünnet'le pek çok noktada birleşir. Ancak bazı noktalarda önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin muta nikâhını kabul eder. Beş vakit namazı üç vakitte birleştirerek kılar. Ayrıca imamlara zekât ve sadaka vermek caiz olmadığından Humus vermeyi gerekli görürler. Günümüzde Caferilik, resmî mezhep vasfını kazandığı İran'ın yanı sıra Irak, Azerbaycan, Lübnan, Bahreyn, Suriye, Türkiye, Afganistan, Arabistan, Pakistan, Bengladeş ve Hindistan gibi ülkelerde yayılmıştır.

Gözden Geçir

- Amelî ve fikhî alandaki farklılaşmaya etki eden faktörler nelerdir?
- Hanefî mezhebinin şekillenmesinde Ebû Hanîfe'nin rolünü açıklayınız?
- Ebû Hanîfe'nin metotunu ve öğretisini, akılcı din söylemi açısından değerlendiriniz.
- Malikî mezhebinin doğuşunda ve gelişmesinde etkili olan faktörler nelerdir? Açıklayınız.
- Malikî mezhebinin hüküm çıkarmada kullandığı referans kaynakları ve delilleri nelerdir?
- Şafîî mezhebinin en belirgin özellikleri nelerdir? Açıklayınız.
- Şafîîlik hangi ülke ve bölgelerde yayılmıştır?
- Hanbelî mezhebinin oluşumuna etki eden tarihsel arka planı değerlendiriniz.
- Ahmet b. Hanbel'in din anlayışının sonuçlarını değerlendiriniz.
- Caferî mezhep geleneği içerisindeki ahbârî-usulî çekişmesi hakkında bilgi veriniz.
- Caferî mezhebinin günümüzdeki durumu hakkında bilgi veriniz?

Sözlük

Ahkam. Ar. *Ahkâm.* Hükmün çoğulu. Yargılar, hükümler.

Cedel. Ar. *Cedel.* Bir konu üzerinde akıl yürütmeye dayalı tartışma biçimi.

Delil. Ar. *Delil.* Herhangi bir konuda yol gösteren burhan veya kanıt.

Doktrin. İng. *Doctrine.* Öğreti. Felsefede ve sosyal düşüncede hayatın bir bölümünü veya bazı olayları derli toplu izah eden sistemli düşünce.

Fetva. Ar. *Fetvâ.* Bir meselenin dinî hükmü ile ilgili olarak açıklanan cevap veya hüküm.

Fıkıh. Ar. *Fıkh.* Bireysel ve toplumsal yaşamda karşılaşılan yeni durum ve sorunlar karşısında akla, dinî ilkelere ve örfe dayalı olarak kurallar ve hükümler geliştiren ve çözümler üreten bilim dalı.

Haber-i vahit. Ar. *Haber-i vahid.* Hz. Peygamber'den rivayet eden ravilerin ve sonraki tabakada yer alan ravilerin sayısının, tevatür sayısının altında bulunan sünnet.

Halku'l-Kur'an. Ar. *Halku'l-Kur'an.* Kur'an-ı Kerim'in yaratılmış olup olmadığı meselesi.

Haşiye. Ar. *Hâşiye.* Bir yazı sayfasının altına, metnin herhangi bir noktasıyla ilgili olarak yazılan açıklama.

Haşir. Ar. *Haşr.* Kıyamet gününde ölülerin diriltip hesaba çekilmesi.

Humus. Ar. *Hums.* İmamiyye'ye göre Hz. Peygamber ve yakınlarına, zekâta bedel olarak verilen şey.

Hüccet. Ar. *Hüccet.* Kanıt, delil. Bir iddianın gerçekliğini ve doğruluğunu ispat için gösterilen kanıt.

İçtihat. Ar. *İctihâd.* Yeni bir bilgi ya da hükmün elde edilebilmesi için yapılan her türlü delillendirme faaliyeti.

İllet. Ar. İllet. İlahi hükümlerin konulmasına sebep olan ve nassda açıkça zikredilen husus.

İstidlal. Ar. İstidlâl. Bir iddianın doğruluğuna dair delil getirmek.

İstihsan. Ar. İstihsân. Müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerin hükmünden başka bir hükme başvurması.

İstishâb: Ar. İstishâb. Sabit olan bir hükmün, değiştiğine delil bulununcaya kadar, olumlu veya olumsuz haliyle devam etmesini kabul etmek.

Karizma. Kaynağı metafiziksel olan otorite türü. Tanrı vergisi güç, yetenek.

Kıyas. Ar. Kıyâs. Kur'ân ve sünnette hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak illet sebebiyle hakkında nass bulunan meselenin hükmüne bağlamak.

Maslahat. Ar. Maslahat. Yerine göre icap eden, yarar, umumun yararı. Dinî hükümlerin gözettiği gaye.

Mead. Ar. Meâd. Ahiret, öldükten sonra dirilme.

Meşhur hadis. Tevatür derecesine varamayan ve her nesilde ravisi ikiden aşağı düşmeyen hadisler hakkında kullanılan bir terim.

Mukayyet. Ar. Mukâyyed. Bağlı olan, bağlanmış. Bir şart veya kayıtla bağlı olan.

Müctehit. Ar. Müctehid. Bütün bilgisi ve gücünü kullanarak nasslardan hüküm çıkarmaya çalışan ve bu çaba için gerekli şartları taşıyan kimse.

Mürsel hadis. Senedinde, sahabenin adı anılmaksızın rivayet edilen ve bu yüzden de muttasıl olmayan hadis.

Mütevâtir hadis. Aklın ve âdetin yalan üzere birleşmelerini imkânsız gördüğü bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri sahih hadis hakkında kullanılan terim.

Ravi. Ar. Râvî. Hadis ve haberi başkalarına aktaran kimse anlamında kullanılan bir hadis usulü terimi.

Re'y ekolü. Ar. Ehlûr-i Re'y. İtikâdi ve fikhî meseleleri içtihat, kıyas ve aklî ilkelere dayanarak açıklayan fıkıh ve kelâm bilginleri.

Sedd-i zerâyi. Ar. Seddû-ı Zerâyi. Kötülük, fesat ve gayri meşruluğa araç olabilecek şeylerin yasaklanması.

Takiye. Ar. Takiyye. Şia'ya göre, bir Şiî'nin, Şiî olmayanların yanında inancını gizlemesi.

Tasarruf. Ar. Tasarruf. Bir şeyi istediği gibi kullanma yetkisi, kullanım. Para veya herhangi bir şeyi dikkatli kullanma, idareli kullanma.

Tasnif. Ar. Tasnif. Bölümleme, sınıflama.

Teamül. Ar. Teâmül. İş, davranış. Bir yerde öteden beri olagelen davranış. Örf ve âdet durumuna gelmemiş, yazılı olarak tespit edilmemiş hukuk.

Tedvin. Ar. Tedvîn. Derleme, toplama.

Teori. İng. Theory. Kuram, nazariye. Henüz ispatlanmamış kanaat.

Ukubat. Ar. Ukûbât. İslam hukukunun ana bölümlerinden biri. Ceza hukukunu ilgilendiren konuların tümü.

Ulûhiyyet. Ar. Ulûhiyyet. Tanrılık sıfatı, Allahlık vasfı.

Usûl. Ar. Usûl. Asıl, kök, temel. Bir bilim alanında benimsenen ve uygulanan tarz ve yöntem.

Vahiy. Ar. Vahy. Allah'ın bilinmeyen bir şekilde peygamberleriyle konuşması, buyruklarını, mesajlarını iletmesi.

Kaynaklar

- Abdulhamid, İ. (1983). *İslâm'da İtikâdi Mezhepler ve Akaid Esasları* (çev.: M.Saim Yeprem). İstanbul: Marifet Yayınları.
- Atalan, M. (2006). *Şiîliğin Farklılaşma Sürecinde Ca'fer Es-Sâdik'ın Yeri*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Aydın, O. (2003). *Mu'tezilî İmamet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Bağdadî, A. (1979). *Mezhepler Arası Farklar, (el-Fark beyne'l-fırak)* (çev. Ethem Ruhi Fiğlalı). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bağdadî, A. (1981). *Kitabu Usulu'd-Din*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l İlmiyye.
- Bardakoğlu, A.-Özel, A. (1997). Hanefî Mezhebi. *DİA*, 16, 1-26.
- Buharî, M. (1992). *el-Camiu's-sahih*, Beyrut.
- Çavuşoğlu, A. H. (2004). *Irak Malikî Ekolü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora tezi.
- Daftary, F. (2001). *Muhaliğ İslâmın 1400 Yılı İsmailîler Tarih ve Kuram* (çev.: Ercüment Özkaya). Ankara: Rastlantı Yayınları.
- Ebû Zehra, M. (1966). *Ebû Hanîfe* (çev.: Osman Keskioglu). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ebû Zehra, M. (1984). *İmam Malik Hayatı Görüşleri ve Fıkhi* (çev.: Osman Keskioglu). İstanbul: Hilal Yayınları.
- Ebû Zehra M. (Trz.). *İslâm'da İtikâdi, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi* (çev. Sığatullah Kaya). İstanbul: Şura Yayınları.
- Eş'arî, A. (1980). *Makâlâtü'l-İslâmiyyin* (thk. Helmut Ritter). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Fiğlalı, E. R. (2004). *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Fiğlalı, E. R. (2004). *İmamiyye Şiası: Caferiyye Mezhebi Doğuşu Gelişmesi ve Görüşleri*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- İbn Hanbel, A. (1992). *El-Müsned*. İstanbul.
- İbn Hazm, A. (Trz.). *El-İhkâm Fi Usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Tıktaka, M. (Trz.). *El-Fahri fi'l-Adabi's-sultaniyye Ve'd-düveli'l-İslamiyye*. Beyrut: Darü's-Sadr.
- Kadı İyaz, İ. (1967). *Tertibu'l-medarik ve Takribü'l-mesâlik* (tahk. Ahmet Bekr Mahmud). Beyrut: Darü'l-Mektebeti'l-Hayat.
- el-Kattân, Mennâ H. (1993). *Tarihu't-tesrî'il-İslâmî*. Beyrut: Mektebetu Vehbe.
- Karaman, H. (1999). *İslam Hukuk Tarihi: Başlangıçtan Zamanımıza Kadar*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karaman, H. (1993). Ca'feriyye. *DİA*, 7, 4-10.
- Kaya, E. S. (2003). *Malikî Mezhebi*. *DİA*, 27, 519-535.
- Keskioglu, O. (Trz.). *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kırbaçoğlu, H. (2000). *Sünni Paradigmanın Oluşum Sürecinde Şâfi'î'nin Rolü*. Ankara: Kitabiyât Yayınları.
- Koca, F. (2002). *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kuleynî, M. (Trz.). *Usulü'l-kâfi* (trc. ve şrh.: Seyyid Cevad Mustafa). Tahran.